

A megyei-járási könyvtári hálózatok kialakítása

2. rész

TÓTH Gyula

Politikai változások 1953-54-ben

Alig indult el a megyei, járási könyvtári hálózatok kiépítése, s folytatódott a könyvtár nélküli településeken új könyvtárak létrehozása, hamarosan kiderült, hogy a tempót nem lehet tartani, hiányoznak hozzá a személyi, tárgyi, pénzügyi feltételek. Formálisan 1952 végére mindenütt volt megyei, valamint a járásek körülbelül fele részében járási könyvtár is. Kiderült azonban, hogy még a megyei könyvtárakban sem sikerült a mégoly szerény követelményeket teljesíteni: az állomány használható része nem érte el az előírt mennyiséget, a létszámot a két előd intézmény létszámának összeadása tette ki, az elhelyezés és a felszereltség alig volt kielégítő. Ennél rosszabb volt a helyzet a járási könyvtárakban, főleg ott, ahol nem volt körzeti vagy városi könyvtári előd intézmény. Nem véletlen, hogy 1954 elején – 1953-ban még harminc új járási könyvtárt létesítettek – úgy intézkedett a Nép-

művelési Minisztérium, hogy csak a feltételek teljesítése esetén lehet új járási könyvtárt nyitni. Az utasítás szerint járási könyvtár megnyitását a megyei és a járási tanács népművelési osztályának, illetve csoportjainak vezetőiből, a minisztérium kiküldöttéből és a megyei könyvtár vezetőjéből álló bizottság engedélyezheti. A bizottság azt vizsgálta, van-e alkalmas épület/helyiség a könyvtár elhelyezésére, rendelkezik-e a kiadott utasításban előírt, a nyitáshoz szükséges személyi és tárgyi feltételekkel, betartották-e a könyvtárosok kinevezésére vonatkozó minisztériumi rendelkezést. Az utasítás felsorolta a szükséges helyiségek alapterületi és berendezési feltételeit. A nyitáshoz legalább ezer kötet kellett, ebből 500 a helyi, 500 a vidéki, falusi kölcsönzéshez (letéthez). Ha a feltételeket megteremtették vagy a hiányok pótolhatók voltak, a bizottság engedélyt adott a könyvtár megnyitására, ellenkező esetben megtagadta.¹⁰⁸

Még inkább visszafogta az alapításokat, illetve a megnyitott könyvtárak megszilárdításának lendületét az, hogy a Rákosi diktatúrát enyhítő, új politikát (benne új kultúrpolitikát) hozó Nagy Imre-korszak arra kényszerült, hogy gazdasági-pénzügyi megszorításokat vezessen be, aminek következtében kevesebb jutott könyvtárak alapítására, állományfejlesztésre, a könyvtárosi létszám növelésére. A politikai terror enyhülésével a kultúrpolitikában is megengedőbb szelek fújdogáltak, enyhült a könyvkiadásban az ideológiai nyomás, az értelmiség fellelegezhetett. Ez a könyvtárügyre is jó hatással volt: kevésbé erőltették a járási könyvtárak számának növelését, a minisztertanácsi határozatban előírt határidő tartását. A hangsúly részben a városokra és azokra a népesebb falvakra helyeződött, amelyek nem voltak járási székhelyek. 1953–54-ben önálló községi könyvtár néven függetlenített könyvtárossal (nagy)községi könyvtárak jöttek létre, bár csak évek múlva kaptak önálló szerzeményezési jogot.

A közművelődési könyvtári politika is „áthangolásra” várt. Ezt a feladatot kapta – de ugyanakkor a könyvtárügy egységének hiányát is jellemezte – az 1954-ben külön-külön tartott

területi közművelődési, szakszervezeti és szakkönyvtári tanácskozás. A Népművelési Minisztérium könyvtári főosztályának vezetője, *Mikó Zoltán* 1954 elején cikket írt az 1953. évi júliusi párthatározat és kormányprogram végrehajtását szolgáló könyvtáros-konferencia előkészítéséről, új feladatok meghatározásáról.¹⁰⁹ Kérte, hogy az általa felvetett kérdésekről az érintettek írják meg véleményüket. Közvélemény-kutatást végzett az új program s a végrehajtásához kitálalt, a felszabadulás 10. évfordulójára tervezett munkaverseny tartalmának kialakításához. Ez a verseny a könyvtárak munkájának javítását, a könyvtárosok tevékenységének fejlesztését célozta. A minisztérium azt akarta felmérni, miként lehetne a könyvtárak munkáját a műveltség, a kultúra terjesztése és a dolgozók szórakoztatása szolgálatába állítani úgy, hogy általa segítsék a kormányprogram, a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos feladatok végrehajtását. Ilyen feladatokat említett: a könyvállomány helyes, folyamatos és a restanciákat pótoló feldolgozása; a könyvbeszerzéshez olvasói vélemények kikérése (a központilag megadott irányelvek a második helyre kerültek!); a könyvtárosok mindinkább önállóan, közvetlenül szerezhessék be az új könyveket; a megyei- és a járási könyvtáraknak elsőrendű gondja legyen a könyvcseré; a könyvtárak alkalmassá tétele az olvasók szolgálatára; a könyvtárosok szakismereteinek, műveltségének, irodalmi jártasságának fejlesztése. Csak második helyre került az olvasótábor szélesítése, a propagandamunka fokozása.

Az 1954. március 25–26-án tartott országos értekezleten, a szakszervezetek kiválása miatt¹¹⁰ a fővárosi kerületi, a megyei, a járási és a falusi, tanyai könyvtárak problémáival foglalkoztak. A mintegy 300 résztvevő¹¹¹ közül 48-an szólaltak fel, 18-ra nem kerülhetett sor.

Mikó Zoltán hangsúlyozta: a tanácskozás feladata, hogy „*az elmúlt évek eredményeire építve, hibáin okulva megjelöljük azokat a feladatokat, amelyekre a kormányprogram és a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos párt- és kormányhatározatok maradéktalan megvalósítása érdekében elengedhetetlenül szükség van.*”¹¹²

Előadásában kritikusan szólt a könyvtárak szám-szerű eredményeiről: „*létesítésük e gyors üteme nem járt kellő gondos előkészítéssel [...]. A túl-méretezett fejlesztésnek hibás voltát már 1953-ban éreztük és 1954-ben még világosabban látjuk [...]. A könyvtárak a jelenlegi körülmények között már nem tudják megfelelően kielégíteni a lakosság fokozódó könyvigényét. [...] A minisztérium könyvtári osztálya elhanyagolta a könyvtári feldolgozó munka szorgalmazását, és túlzottan propaganda-feladatokat adott a könyvtáraknak. Ez oda vezetett, hogy a megyei könyvtárak többségében nincs katalógus, még kevésbé a járási könyvtárakban, egyes helyeken pedig a könyvtárak áteltározással foglalkoznak...*”¹¹³ Az állomány átpolitizált, „*könyvállományunk még ma is aránytalan megoszlást mutat. A magyar klasszikus irodalom és az ifjúsági irodalom hiányai mellett szembeötlő az új magyar irodalom alkotásainak csekély száma és hogy egyes szovjet könyvekből – amelyek a legkeresettebbek – szintén nem áll megfelelő példányszám rendelkezésre.*” Az elkövetett hibák/hiányosságok között említette, hogy bár a könyvtárak olvasóinak 60 százaléka ifjúsági és gyermekolvasó, keveset törődtek az ifjúsági részlegek munkájával, létesítésével. Hangsúlyozta, hogy „*lényeges kérdés a letéti alapok működtetésének jó megszervezése és a széles körű könyvcseré.*”¹¹⁴ A feladatokat öt pontban foglalta össze: 1) a könyvtárak továbbfejlesztése és újak megfelelő körülményekkel való létesítése, 2) minden erővel megerősíteni a meglévőket, 3) a tiszteletdíj-rendszer megváltoztatása, 4) a könyvtárosok képzésére és 5) nagyobb gondot kell fordítani a feldolgozásra. Azzal zárta, „*az eddigi tapasztalataink arra indítanak bennünket, hogy a legélesebben vegyük fel a harcot az elvtelen formalista kirakat-munka ellen.*”¹¹⁵ A vitában egyetértés alakult ki arról, hogy a felszabadulás 9. évfordulóján induló és a 10. évfordulóig tartó felszabadulási verseny „munkamegjavítási” mozgalom legyen, melynek a lemaradások pótlására, a hibák kiküszöbölésére kell serkentenie a könyvtárakat. A hozzászólások nagyobbik fele régi húrokat pengetett – kevésbé volt ön/kritikus. Legtöb-

ben azzal foglalkoztak, miként lehet még több embert megnyerni olvasónak, hogyan lehet minél több mezőgazdasági könyvet olvastatni. Csak áttételesen derült ki, hogy nincs elegendő jó könyv, s a könyvkiadás torzulásai képezik az egyik fő akadályt. Közben volt, aki megyei könyvtárban könyvkötő üzem létesítését szorgalmazta, más azt, hogy a járási könyvtár maga szerzeményezhessen.

Rémületet váltott ki a más hangot megütő *Bodri Ferenc* egyetemi hallgató, aki kifogásolta, hogy a népkönyvtárügyet propagandaeszköznek tekintették, és most is erről beszélnek. Javasolta, hogy az egyetemi képzés szakkönyvtári irányultsága helyett kerüljön a közművelődési könyvtárakba is több végzett szakember – a máshonnan kikopott „mozgalmárok” helyett –, és sürgette a begyűjtött, ömlesztett anyagként heverő könyvek feldolgozását, a formális munkáról a minőségi munkára való áttérést. „*A cél ne a nagyszámú olvasó, hanem a művelt, igazi olvasó emberek elérése legyen.*”¹¹⁶ Sokan nem győztek elhatárolódni Bodri Ferenc nézeteitől, az egyetemi tanszék vezetője szerint a hallgató nem közösségi véleményt tolmácsolt.¹¹⁷

Sallai István szerint az első teendő a mezőgazdasági könyvállomány átvizsgálása, az, hogy a parasztok kezébe szépirodalmi és általános műveltségüket gyarapító könyveket kell adni. *Kerekes András* szerint ne kerüljessük: az állomány nincs feldolgozva, nincs katalógus, mert nincs sem feldolgozó státus, sem megfelelően felkészült szakember. A feldolgozás attól még nem megy, ha erre egy-két órát elcsúsznak az olvasóterem nyitva tartásából, a szervező munkaidejéből. Adjanak a „*az alapvető feladatokra megfelelő személyzetet.*” *Komoly Péter* (a minisztérium népművészeti osztályáról) arról szólt, szükséges a színjátszó csoportok számára színdarabokat elkülöníteni, valamint tanácsadást is biztosítani kell a számukra. (Íme, a színműtár indoklása.)

Szőnyi László a tiszteletdíjak rendezését sürgette, mert *Kellner Béla* erre vonatkozó javaslata már egy esztendeje vajúdik. *Csörnök Magdolna* azt igazolta, hogy feltételek hiányában is hoz-

tak létre járási könyvtárt: Szerencsen a település szélén az egyetlen helyiség egyik sarka raktár, a másik sarok feldolgozó, a harmadik kölcsönző, a negyedik pedig az olvasóterem. A letéti cserealap azért nem vált be, mert amit vidékről visszahoztak az ellátó könyvtárba, az mind használhatatlan ideológiai, mezőgazdasági könyv volt. Az akkor még egyetemi hallgató Kiss Jenő a könyvtárügy egységes irányítását hiányolta (három értekezletet tartanak!), továbbá szövegezte, hogy most is kevés szó esett a könyvtári belső munkáról.

A kritikus hangok felerősödését mutatja a Széchenyi Könyvtár által sokszorosított 1954. május 17-i keltezéssel, Sallai István, az OSZK módszertani osztályának vezetője által aláírt, az Országos Könyvtárügyi Tanács számára készült előterjesztés. Az összefoglalás az előző két év kritikája. Azt a feladatot szánták neki, hogy ennek alapján a tanács „állást foglaljon a megyei hálózat további fejlesztésének részletkérdéseiben is.”¹¹⁸ A ma szinte alig ismert anyag nagy formátumú könyvtárpolitikai látókörről, kritikus helyzetismeretről ad tanúbizonyságot.

A megyei könyvtárak szervezeti kiépítése megtörtént. „Szervezésük túl gyors üteme és a könyvtárosok szakmai képzettségének elégtelensége miatt, jelentékeny részük a mai napig sem tudott kellően megerősödni. Megyei könyvtáraink közül 11 működik elég jól. Igen gyenge megyei könyvtáraink: a szekszárdi, veszprémi, kecskeméti, hódmezővásárhelyi és a debreceni. Fejlődésük egyik gátja, a szervezési nehézségeken kívül, a megyei könyvtárak funkcióinak részbeni tisztázatlansága, valamint belső szervezetének kialakulatlansága.” Segített, hogy 1953 végén megjelent a megyei könyvtárak működési szabályzata. Ám „a megyei könyvtárak funkcióik szempontjából nem azonosak.” A környezet figyelembe vétele kívánatos: „a megyei könyvtárakat egyenként sorra véve, társadalmunk tényleges igényeiből kiindulva megállapítani azok sajátos feladatait, az ott lévő egyéb könyvtárak (egyetemi, vállalati műszaki, üzemi) figyelembevételével megállapítani fejlődésük irányait, gyűjtőkörüket. Eddig jóformán csak népműve-

lési funkciójuk volt. Fokozatosan alkalmassá kell tennünk a megyei könyvtárakat a termelés, a tudományos kutatás, az oktatás segítésére.”

Az erőltetett járási könyvtáralapítást nem véletlenül fékeztek le. Jóllehet a szervezést 1954 végéig be kellett volna fejezni, „a minisztérium könyvtárossztálya az új kormányprogram szellemében, felismerve a fejlesztés túlzott üteméből előállott hibákat, meglassította a fejlődés ütemét. 1952-ben 45, 1953-ban 30 járási könyvtár alakult, a folyó évben pedig 10 szerepel a tervben.” Ahol nem alakult járási könyvtár, „ott a megyei és egyes fejlettebb járási könyvtárak területéhez több járás tartozik,” ezért túlterheltek. „A járási könyvtárak népművelési hálózatkunk leggyengébb részét teszik. [...] A 76 járási könyvtár közül csak 23 mondható kielégítően működőnek. [...] könyvtárpolitikánk legsürgősebb feladata tehát a járási könyvtárak megerősítése.” Az előterjesztés differenciált megközelítést javasolt és hibának minősítette, hogy az irányítók nem tettek a járási könyvtárak között különbséget. Sürgette számukra is működési szabályzat kidolgozását.

„A városi könyvtárak jó része az új könyvtári szervezet kiépítése során, a hálózat ökonomikus kiépítésének elvéből kiindulva a járási könyvtárak hatáskörébe került. Kérdéses, hogy ez helyes volt-e.” A járási tanács nem felettese a városinak, mint a megyeszékhelyek esetében a megyei. A városi közigazgatást megszüntették, a régi tradíciókat háttérbe szorították.

Az előterjesztés készítésekor (jóllehet a 3785 népkönyvtár több mint a 3300-nál kevesebb település) 13 megye 282 községében (ebből 167 önálló tanácsú) nem volt népkönyvtár. (Somogy megyében 71-ben, vagyis a községek 30 százalékában hiányzott.) Ezért feladat a falusi könyvtárhálózat teljes kiépítése Somogy, Veszprém, Zala, Baranya és Borsod megyében – „nem hirtelen”, hanem tervszerű és fokozatos módon. Nagy jelentőségű volt az előterjesztés szerint a főhivatású könyvtárossal rendelkező könyvtárak létesítése, bár a 47-ből csak 28 működik kielégítően. „Lehetővé kell tenni a megyei könyvtárak fokozott ellenőrzésével történő önálló könyvbeszerzésüket.”

A minisztertanácsi határozat kimondta, hogy a községi könyvtárak fenntartója a helyi tanács. Azonban „a határozatnak pénzügyi végrehajtási utasítása nem jelent meg. Emiatt a községi tanácsok költségvetése könyvtárfenntartásra egy fillért sem irányozhat elő. [...] A legtöbb községi tanács a kényelmes és kevésbé kényes megoldást választja, vagyis nem támogatja a könyvtárat.” Ha a könyvtár kultúrotthonban van, ezek többsége „idegen testnek tekint, mintegy megtűri a könyvtárakat”, miközben a kultúrotthonok fenntartása biztosítva van a költségvetésben. Kettős (tanácsi-minisztériumi) irányítás alakult ki. A vidéki könyvtárak munkája elszakadt a népművelési munka többi ágától, „a kultúrotthonokban elhelyezett könyvtárak helyzete, fenntartása stb. kérdései ügyében szabályozás eddig nem történt, rendelet nem jelent meg.”

Jelentős gát a tiszteletdíjak rendezetlensége. „A könyvtári munka rendszeres, állandó munka, amit teljesen társadalmi munkában végezni a könyvtárlomány súlyos veszélyeztetése nélkül alig lehet.” Az előterjesztés ezért javasolja, minden könyvtár számára fizessenek alapdíjat, s normák alapján díjazzák a teljesítményt. Jelentős kár a társadalmi munkás könyvtárosok gyakori változása is.

A gépállomási, termelőszövetkezeti, állami gazdasági területen lévő könyvtárak helyzetének rendezésére a MEDOSZ alakítson önálló üzemi hálózatot. A tanyai lakosság könyvellátását falusi fiókhálózat kiépítésével célszerű megoldani. (Öt év múlva művelődési autókkal oldották meg.) A megyei és járási könyvtárra nem alakított városi könyvtárak, kivéve a szegedi Somogyi-könyvtárt, önálló falusi könyvtárakra hasonlítanak, a könyvtári szervek figyelmét elkerülik, pedig Karcag, Mezőtúr, Túrkeve, Kisújszállás szocialista városok, Komló, Tata pedig bányavidéken található.

A számos szervezeti hiba, át nem gondolt megoldás mellett – minden fórum felismerte – a legfőbb gondot a gyenge felkészültségű személyzet okozta. „A Tanács legutóbbi referátuma a jelenlegi 411 vidéki hivatásos könyvtárosunk általános műveltségéről és szakmai képzettségéről

ről megdöbbenő adatokat közölt. [...] A hálózat igen gyorsan fejlődött, és a könyvtárosképzés a szükséglethez képest késve bontakozott ki. [...] A könyvtárosok egy részét nem fűti hivatástudat. Gyökeres változás egyedül a szakképzettségi rendeletről várható. Mint ahogy a Minisztérium felismerte, hogy elburjánzott a protekcionizmus és az alkalmatlan emberek könyörületből való elhelyezése a könyvtárakba, azonnal és kiméletlenül fel kell lépnie, s a könyvtárakba ilyen módon behelyezett embereket azonnal eltávolíttatnia.” Az előterjesztés készítői azt remélték, hogy jelentős javulás várható az elrendelt ún. technikai minimum vizsgáktól. Az egyetemi és a főiskolai képzés egyesítésétől és a továbbképző intézet felállításától is sokat vártak. „Vitatható azonban az 5 hónapos és a 6 hetes iskola megszüntetése és helyettük a képzésnek a megyei könyvtárakba való decentralizálása.”

Az előterjesztés foglalkozott a könyvtári belső munkával is, majd 20 pontból álló javaslati listát tartalmazott. (Kár, hogy a politikai enyhülés rövidebb ideig tartott, mintsem akár csak részben megvalósulhatott volna. Az új gondolkodás azonban formálódott, megállítani nem lehetett, s miként az 1947-es törvénytervezet – ez is később érett be.) Az előterjesztés összeállítói jól látták, hogy „a megyei könyvtári hálózat társadalmi funkcióját tekintve csaknem kizárólag, mint az általános társadalmi nevelés eszköze szerepelt.” Hozzátehetnék volna, politikai propagandacélokat szolgált. Viszont kimondták, az igények „kielégítését akadályozta a régi anyag rendezetlensége (tudományos kutatásra még nincs feltárva), a modern szakanyag tervszerű fejlesztésének hiánya és a tájékoztató szolgálat kialakulatlansága.” Ez azt eredményezte, hogy a gyűjteményfejlesztésben és feltárásban, meg az olvasószolgálatban, de a módszertani vagy a tudományos munkában is más irányokat jelöltek meg. Elsősorban a megyei könyvtárban, de másutt is a minőségi munka előtérbe kerülését célozta a felszabadulási versenybe öltöztetett új irány.

A munkaverseny pénzt pótol, de eredményeket is hozott

A nehézségek leküzdését, az új irány kijelölését a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztálya úgy próbálta megoldani – s felhívni az illetékesek figyelmét a nehézségekre –, hogy 1954–55-ben felszabadulási munkaversenyt hirdetett. Mikó Zoltán főosztályvezető hangsúlyozta: „*a versenyben annak kell érvényesülnie, hogyan tudjuk egyrészt az olvasókat segíteni, másrészt a könyvtárak munkáját hatékonyabbá tenni, tevékenységét fellendíteni.*”¹¹⁹ Az 1952–53-as évek nagy könyvtárszervezési hullámának lezajlása után, 1954-ben kezdett előtérbe kerülni a munka minősége. No, nem annyira, hogy az olvasók számának emelése és a forgalom növelése ne lett volna elsődleges.

Elmozdulást jelzett 1954 legelején Sallai István az olvasókörök helyes mederbe terelése céljából írt cikke is.¹²⁰ A körzeti könyvtári időszak erősen népnevelő és direkt propaganda célokat célzó felolvasásait nevezték olvasóköröknek. Átmeneti háttérbe szorulásuk után, újbóli megjelenésüket érzékelve, Sallai azt akarta megértetni, hogy a száz év előtti olvasókörök mások voltak. „*Az olvasókör a szó eredeti értelmében tulajdonképpen a könyvtárral egybeforrt kultúrott-hont jelent, ahova az emberek könyvet, újságot olvasni, beszélgetni, politizálni járnak. [...] Ezt a hagyományt felélesztetni, újra népszerűsíteni ott, ahol gyökerei vannak, igen fontos és komoly munkája volna a falusi kultúrmunkásoknak.*” A cséplőgépek melletti felolvasások, a politikai agitáció helyébe az olvasókörök céljaként a könyvek, az irodalom megszerettetését, általuk az általános műveltség emelését, a politikai öntudatosodást jelölte meg.

A felszabadulási verseny egyik fő célkitűzését elősegítendő Rácz Aranka a megyei könyvtárak feldolgozó munkájával foglalkozott, megjegyezve, hogy ez a könyvtárak „*mai személyzeti viszonyai mellett nem könnyű feladat*”. Azok „*szívesen vállalnak bármely feladatot, szerveznek, előadnak, tanfolyamot rendeznek, lelkesen*

végzik a propagandamunkát, csak egy munkára nem jut sose idő – ez a katalogizálás. [...] mégis azt kell mondanunk, hogy ezt a munkát minél előbb el kell kezdeni. Minél későbbre halasztják ugyanis, a megoldás annál nehezebb lesz.” Azzal érvelt, hogy (főleg a szak) katalógust nem helyettesítik a bibliográfiák, igaz, azok is segítik a könyvtárost-olvasót egyaránt. Hangsúlyozta, hogy a megyei könyvtár nem egyszerűen kölcsönkönyvtár, hanem bizonyos mértékig a tudományos könyvtár funkcióit is be kell töltenie. Hogy milyen katalógusokra van minimálisan szüksége egy megyei könyvtárnak, azt a jelenlegi erőviszonyok mellett és a könyvtár funkcióiból, könyvanyagából kiindulva kell eldönteni. Rácz Aranka szerint ez a katalógus a kölcsönzésben alkalmazott, ajánló jellegű szak-katalógus. A hiány pótlásának feladatát a megyei könyvtárak így is csak több év kitartó munkájával teljesíthetik.¹²¹

A felszabadulási versenyben a vidéki „tömegkönyvtárak” (értsd: tanácski közművelődésiek) több mint fele s egy híján valamennyi FSZEK-fiókkönyvtár vett részt. „*A ... verseny során jelentős mértékben emelkedett az olvasók és a kölcsönzések száma. 1953. évhez hasonlítva 1954-ben az olvasók száma 22 százalékkal, a kölcsönzések száma pedig 37 százalékkal nőtt.*”¹²² A cikkíró hozzátette – s ez éledező, kritikus szemléletre vall –, a kölcsönzések gyors növekedése több helyen a munka minőségének rovására történt, s az irányított olvasás és az olvasók nevelése háttérbe szorult. Feltétlenül eredmény a könyvtárak belső munkájának javulása. Alaposabbá, rendezettebbé vált a feldolgozó munka, s hozzákezdtek az ömlesztett, feldolgozatlan állomány feldolgozásához. 1954-ben csaknem minden megyei könyvtárban megindult a feldolgozó munka! (Kaposvár 30 000, Miskolc 100 000 kötetet készített elő feldolgozásra.) Az OSZK módszertani osztályának segítségével Győr 6000, Tatabánya 8300, Székesfehérvár 10 000 kötetet dolgozott már fel. A járási könyvtárak közül Sopron és Baja végzett kiemelkedő munkát. Ezeket az eredményeket persze a korábbiakhoz mérve kell értékelni, annál is inkább, mert

gyanúsán kerekítettek a számok, és a szakozás elemi feltételei – ETO táblázat, személyi feltételek – csak korlátozottan álltak rendelkezésre. A minisztérium legjobban nem a tanácsok anyagi támogatásának, mint inkább annak örült, hogy egy részük megbecsült, segítsre érdemes intézménynek tekinti már könyvtárait. Javult, erősödött a módszertani munka. Arra is ösztönzött a cikkíró, hogy a megyei könyvtárak fejlesszék módszertani lappá a versenyhíradókat, tovább gyűjtsék a helyismereti anyagot.

Az 1954. márciusi tanácskozáson a könyvtárpolitikában (is) hangsúlyeltolódás következett be. Az eredmények hajszolását, a túlpolitizáltságot kezdte felváltani a megfontolt fejlesztés, a minőség előtérbe állítása stb. A közművelődési könyvtár elsődleges feladata azonban továbbra is: az eszmei-politikai nevelőmunka, a (mezőgazdasági) termelés közvetlen segítése maradt. Csak harmadik helyre került az általános művelődési és a szórakoztatási funkció.

A második ötéves terv helyett visszarendeződés

1955-ben külön közművelődési könyvtári ötéves terv készítésén dolgoztak. (Erről egyelőre többet nem tudok!) A könyvtári törvényerejű rendeletet is már 1955-ben kiadni tervezték.¹²³ A végrehajtására készült minisztertanácsi határozattervezetében a közművelődési könyvtárak célját sokkal inkább a művelődési feladatok jegyében fogalmazták, amint azt az 1949-től a propagandát, politikai nevelési célokat szolgáló működés mutatta. „Működési területükön mindenki számára lehetővé teszik a korszerű általános műveltséghez, a társadalmi-politikai tájékozódáshoz és a szakmai ismeretek bővítéséhez szükséges irodalom használatát; elősegítik olvasóik irodalmi ízlésének fejlődését; ösztönzik a lakosságot a könyvtárak információszerzés céljából való igénybevételére; rendszeresen bővítik szolgáltatásaik hatókörét; más könyvtárak állományának és szolgáltatásainak közvetítésé-

vel, s az olvasók más könyvtárakba való átirányításával közreműködnek a könyvtári rendszer igénybevételének fokozásában.” Ehhez képest a törvényerejű rendelet 5.§ /bek/ szerint: „A közművelődési könyvtárak általános gyűjtőkörű nyilvános könyvtárak, amelyeknek feladata, hogy a lakosság széles rétegeinek igényeit a lakóhelyen vagy a munkahelyen kielégítsék.” Ez is más persze, mint az 1952-es minisztertanácsi határozat elvárása volt e könyvtáraktól. Rákosi visszatérése nyomán lényegében visszaálltak a régi kerékvágásba. Az 1956-os forradalom után egy ideig tanácstalanok voltak a könyvtárosok, mitévők legyenek. Az 1958-as művelődéspolitikai párthatározat nyomán inkább az 1960-as évtized derekától enyhült a légkör, s került előtérbe a közművelődési könyvtárak nyilvános könyvtári jegyeket mutató értelmezése, ami az elcsúsztatott második ötéves terv vonatkozásában is megmutatkozott.¹²⁴

A könyvtárosok 1955-ben hozzáláttak a második ötéves terv elkészítéséhez. A Sallai-hagyatékban találtam öt lapnyi feljegyzést *Beszámoló a vidéki állami közművelődési könyvtárak első ötéves tervének végrehajtásáról és a második ötéves tervvel kapcsolatos feladatokról*¹²⁵ címen. Az értékelésben olvasható: „nem hallgatható el, hogy a fejlesztésnek ez az üteme túl gyors volt, elsősorban azért, mert nem biztosították a könyvtárak működéséhez szükséges feltételeket.” Megtudhatjuk belőle, hogy az ötéves terv során „egy könyvtár létrehozására csak kb. 6500 Ft-ot fordítottak (beleértve a megyei és járási könyvtárakat is!). Ennek [...] a szűkös beruházásnak a következménye volt, hogy több mint kétezer népkönyvtárnak [az összesen mintegy négyezerből – TGY] még ma sincs zárható szekrénye sem. Egyéb bútorról nem is beszélve. Szorosan idetartozó kérdés, hogy a könyvek nem kis hányada (kb. 5–6 millió Ft. értékű könyv) veszett el.” A könyvtárosok színvonala öt év alatt (tehát a körzeti korszakot is beszámítva) sokat változott. Kezdetben az lett könyvtáros, aki elvállalta, most már a középiskolai végzettség és a szakmai minimumvizsga az előfeltétel. A hivatásos könyvtárosok 25–30 százaléka főiskolát, egye-

temet végzett. Az ötéves tervben sok történt a könyvtárosképzés terén. A falusi könyvtárosok, miután három évig teljesen ingyen dolgoztak, közülük 1953-ban néhányan, 1954 első felében viszont már 400-an, az év második felében pedig már 1400-an kaptak átlagosan 50–50 forintos tiszteletdíjat. 1953-ban a figyelem már a falvakra irányult. (A megyei és a járási székhelyeket nem számítva, 17 volt a városi könyvtárak száma.) „1953-ban tértünk rá az önálló községi könyvtárak létesítésére, elsősorban a nagy (8–10 ezer lakosú) községekben 144 ilyen könyvtár működött.” A második ötéves terv irányelvei között azt hangsúlyozták, hogy „az önálló falusi nép-könyvtárakat a falusi kulturális munka góciává kell tenni; az által is, hogy a kultúrotthonok szerves részévé válnak (elhelyezésileg is).” (Ez egyezett Sallai István törekvéseivel, de akkortájt a minisztérium vezetősége is hasonló elveket hangoztatott.) Darabos Pálné főelőadó szintén kiemelte, hogy a vidéki hálózat további kiépítése érdekében létre kell hozni 30 járási, 20 önálló gyermek-, 130 önálló községi, 500 letéti és 30 fiókkönyvtárt. Ilyen módon 1960-ban járási könyvtár minden székhelyen lesz, az önálló községi könyvtárak száma 256-ra emelkedik, vagyis minden 4 ezer lakosúnál nagyobb településen főfoglalkozású könyvtáros működik. Nem vitatva, hogy voltak a járási székhelyeknél nagyobb községek, felvetődik a kérdés: ha a megyei és a járási könyvtárak kapták volna ezeket az onnan (is) hiányzó státusokat, akkor ez a megyénkénti 22–23 főnyi többlet a könyvtárfejlesztésnek is más irányt szabott volna?

1956 közepén is a II. ötéves terv foglalkoztatja a szakmát. Mihályi Imre, aki a minisztérium könyvtári főosztályán ekkor a közművelődési könyvtári osztály vezetője volt, *A Könyvtárosban* arról írt, mit várnak a közművelődési könyvtárak az ötéves tervtől.¹²⁶ Írása mutatja, hogy visszatért a mennyiségi szemlélet. A Népművelési Minisztériumban mindenekelőtt nagymértékben emelni akarták az olvasók számát. „Ha az olvasók számát a II. ötéves terv során 75 százalékkal (ami kb. 640 ezer új olvasót jelent) akarjuk emelni, ez több mint 400 új könyvtáros

munkába állítását teszi szükségessé.” A vele járó forgalomnövekedés további létszámigénnyel jár. 1960-ra közel 3 millió új könyvre lesz szükség. Az állományvédelem megyei könyvtári könyvkötészetek létrehozásával valósítható meg. Szükséges a hiányzó járási könyvtárak létrehozása is, mert a túlterhelés miatt számos járási könyvtár mind a székhelyén, mind a területen „silány munkát végez”. Folytatni kívánták „városi [fiók]könyvtárak létrehozását, fejlesztését, különös tekintettel a munkáslakta településekre (Salgótarján, Miskolc, Tatabánya, Győr stb.) könyvtári szükségleteire. A falusi lakosság könyvtári ellátását új letéti és fiókkönyvtárak szervezésével kívánjuk javítani.” Szólt a meglévők megerősítéséről, a felszerelési tárgyak pótlásáról, a megyei és a járási könyvtárak közlekedési eszközzel (motorkerékpár!) való ellátásáról. Ez merőben mást tükrözött, mint Sallai István 1954-es előterjesztése, akár Mikó Zoltán akkori írása, vitaindítója – ha nem is tartalmazott 1952–53-beli politikai szölamokat. Az már nem szerepelt benne, hogy: „meg kell határozni a megyei és kiemelt járási könyvtárak működési körét egyenként az adott helyi viszonyok figyelembevételével.” Az a törekvés is halasztódott, hogy „a helyi tanácsok költségvetésében biztosítani kell a könyvtárak fenntartási és fejlesztési költségeit.” Később került sor a könyvbeszerzési keret emelésére és a tiszteletdíjak normarendszerének bevezetésére. A minőségi munkát szolgáló javaslatok lassan kerültek elő, ugyanúgy, mint az állomány, a forgalom és a felmerülő igények tanulmányozásának módszertana, egyáltalán a megyei és a járási módszertani munka útmutatója. Elindult, de lassan haladt a feldolgozó munka (néhol a helyszínen segített az OSZK módszertani osztályának gyakorlott szakemberekből álló brigádja). Megkezdődött „*egyelőre a megyei és a kiemelt járási könyvtárakban*” az ehhez szükséges segédkönyvtárak kialakítása, címleírási példatár elkészítése, a katalóguskartonok helyi sokszorosításának megoldása. Halasztást szenvedett viszont a hálózatszervezési hibák, a hiányosságok kijavítása – ez a feladat jórészt mind az 1960-as évtizedre maradt.

A megyei könyvtárrá válás útján

A Sebestyén Géza által megfogalmazott, majd a szabályzatban leírt modell számos tényezője csak később és fokozatosan valósulhatott meg. A megyei könyvtárak bizonyos mennyiségi és minőségi elemek teljesítésével válhattak nagy és számottevő könyvtárrá.

A belső szervezet kialakítása és megerősödése

A megyei/járási/városi könyvtárak számára 1952-ben létszámnormákat állapítottak meg.¹²⁷ Az ennek kimunkálásában résztvevő *Gerő Gyula* szerint egy megyei könyvtár létszáma 9,5–13,5 fő lehetett. (A vezető mellett – az olvasók számától és a kötetforgalomtól függően, pl. 5000 feletti olvasószám és 8–10 ezer kötetes forgalom esetén – 2 főfoglalkozású és egy 4 órás *kölcsönző könyvtáros*, a járási könyvtárak és a központi járás esetén a könyvtárak számától függően 1–3 *módszertani könyvtáros*, 1–3 *inspektor/hálózati könyvtáros*, 1–1 *gyermekkönyvtáros*, *olvasótermi könyvtáros*, *hivatalsegéd* és *takarító*.)¹²⁸ A normatíva nem számolt a gyarapító, nyilvántartó, állományfeltáró könyvtáros és a gazdasági ügyintéző feladat- és munkakörével. Nem volt szó tájékoztató és helyismereti könyvtárossal sem. A normatíva csak a gyermekek szolgálatával és a járási könyvtárak irányítására módszertani könyvtáros munkakörrel toldotta meg a volt városi és körzeti könyvtári egyesített létszámot, pedig 1952-ben a megyei-járási könyvtárak létrehozása költségtöbblettel nem járhatott.

*Veszprém*ben a megyei könyvtárban még 1954-ben is ugyanúgy 7 főfoglalkozású munkatárs dolgozott, mint 1952-ben. (A városi könyvtár 4, a körzeti 3 főt vitt az egyesített könyvtárba.) Ez arra utal, hogy a kialakított normáknak nem volt – a költségvetési tilalmak miatt nem lehetett – húzóerejük, másfelől pedig magyarázat arra, miért késett a munkaszervezet kialakítása. *Tatabányán* hat könyvtárossal indult a megyei könyvtár. A munkamegosztás, a szakosodás el-

kezdődött ugyan a könyvtárakban, a létszám s a helyettesítési kényszer miatt azonban mindenkinek minden területen kellett alapismeretekkel rendelkeznie. *Kaposváron* 1953-ban 9 fő dolgozott, számuk 1956-ra nőtt 14 főre. A vezető, a helyettes (egyúttal „módszeres”), a 2 szervező, adminisztrátor, felnőtt kölcsönző, ifjúsági kölcsönző, olvasótermi szolgálatos, „a raktár szakszerű rendjéért felelős” tette ki a létszámot. Utóbbi az érkező könyvek feldolgozásában, a kimenő könyvanyag adminisztrációjában, expedálásában is részt vett. A megyei könyvtárak vezetőinek a központi útmutatás késése miatt meg kellett küzdeniük az eltérő módszereket és technikát alkalmazó szervezet összehangolásával. A kísérletezés rányomta bélyegét az első évekre.

A kaposvári irattár 865-56-3/1953. sz. irata bizonyoság arra, hogy a megyei könyvtárak megkapták a Népművelési Minisztérium könyvtár-osztályától véleményezésre a működési szabályzat tervezetét.¹²⁹ Kifogásolták is, hogy az csak a megyei könyvtárakra vonatkozik. A tervezetben volt könyvbeszerzési, nyilvántartó és feldolgozó csoport, amely az állományt „feldolgozza (katalogizálja), azaz könyvtári használatra alkalmassá teszi. Ha ömlesztett állapotban lévő könyvanyag van [márpedig a legtöbb helyen volt! – TGY], azt is feldolgozza. Gondoskodik szak- és betűrendes olvasói, valamint szolgálati katalógus elkészítéséről. [...] a csoportba általában 2 munkaerő szükséges.”¹³⁰ Az akkori álláspont szerint az olvasó elé az ajánlott irodalmat kellett tární, az olvasói katalógus válogatott anyagot tartalmazott, csak a szolgálati volt teljes!

A korszak kölcsönkönyvtári szemlélete miatt fontos, hogy a szabályzattervezet olvasótermi és kölcsönzési csoportot említett, amely „az olvasóterem látogatóinak könyvellátásáról, a helyi kölcsönzésről, a kölcsönzés időtartama alatti tanácsadó [nem tájékoztató! – TGY] szolgálatról” gondoskodik.¹³¹ A három tagú csoport feladata, hogy gyűjtse a megyéről szóló anyagokat, „ezzel kiegészíti a könyvtár tájjellegű állományát.” A „módszertani és vándorkönyvtári (letéti könyvtári) csoport” szakmódszertani, továbbképzési,

propaganda, könyvtárszervezési feladatokat kapott (s hogy tanulmányozza a szovjet módszereket). „Mivel a módszertani munka egyik része a bibliográfiai tevékenység, egy-egy fontosabb témáról bibliográfiát készít, és gondoskodik a központi bibliográfiák felhasználásáról.”¹³² E csoport összesítette a megyei könyvtár helyi-vidéki forgalmának adatait.

Győrtől a három alapvető csoport (feldolgozó, kölcsönzési, ill. hálózati és propaganda) kialakítására 1954-ben került sor. A nagy tapasztalatú vezető mellett helyettese, Mezei György könyvtáros-főiskolát végzett, egy fő ott volt hallgató, három fő öthónapos, két fő hathetes tanfolyamot végzett. A megyei könyvtár központi járási könyvtári szerepkörében 1954-ben a tétí járás megszűntével annak könyvtárait is átvette. 1953 végére 169-ről 191-re emelkedett a népkönyvtárainak száma, s csak tíz községben nem volt könyvtár. 1955 végén 4 járási,¹³³ 2 önálló községi, 186 letéti és 14 fiókkönyvtár működött Győr-Sopron megyében.

Veszprémben csak 1955-ben szerveztek feldolgozó csoportot, ami nem csoda, mert a korábban rendszertelen feldolgozás is abbamaradt 1952 végén. 1954 végéig 4775 könyvet dolgoztak fel, akkor ezzel is leálltak, és csak 1955 második felében indították újra a munkát. A módszertani csoport még később, 1956 tavaszán jött létre.¹³⁴

Tatabányán 1953-ban a megyei szabályzat nyomán hozzáálltak a helyismereti gyűjtemény kialakításához.¹³⁵ 1954-ben (saját kezdeményezésre) tájékoztató szolgálatot állítottak fel, még ha ez eleinte csak kézikönyvek lexikális adatainak szolgáltatásából állt is. Az igények leginkább helyismeretű vonatkozásúak voltak.

„1952 őszén [Csongrád] megyében már 192 államilag szervezett népkönyvtár működött, az összesen 78 750 kötetes állományt 13 914 olvasó használta, a majd kétszáz könyvtár irányítását a két körzeti könyvtár (Szentes, Makó) már nehezen tudta ellátni.”¹³⁶ (Szentesen augusztus 20-án avatták a körzeti könyvtárból lett járási könyvtárt.) Hódmezővásárhelyen a húszezer kötettel megnyílt megyei könyvtár eleinte to-

vábbra is csak kölcsönzött, mert az eddigitől eltérő feladat ellátására nem volt felkészülve, nem voltak megfelelő helyiségei, nem volt felkészült vezetője. Csongrád megyében – szólt a következő évi panasz¹³⁷ – amíg a három járási könyvtárvezető közül kettő a Pedagógiai Főiskola másodéves hallgatója, a harmadik pedig öthónapos könyvtárosiskolát végzett, addig a megyei könyvtár dolgozói közül csak egynek van az utóbbival egyező végzettsége. 1953–54-ben Jelencsik Sándor még ötdomagával dolgozott, 1955-ben nyolc dolgozóról tud a krónikás, 1956-os szerepük miatt több személy cserélődött, 1959-ben már 14-en voltak.

Könyvkötészet a győri megyei könyvtárban 1952-ben létesült, és az egész megyének dolgozott. 1962-ben Sopronban önálló kötészet alakult, ezzel tehermentesítve a győrit. A Pest Megyei Könyvtár valószínűleg ugyancsak az elsők között szervezett karbantartási céllal könyvkötészetet, Hódmezővásárhelyen pedig 1960. január 2-ától működtettek ilyen részleget.

A gyűjteményi helyzet alakulása

Az 1957. év végén elvégzett széles körű statisztikai adatfelvételtől is csak indirekt úton állapítható meg, hogy nem minden megyei könyvtár érte el az 50–100 000 kötet közti nagyságot. Volt két 200 ezren felüli nagyságú (valószínűleg a FSZEK és Somogyi-könyvtár) és egy 100–200 000 kötetes. Az 50–100 ezer kötetes nagyságú tartományban 11 könyvtárt mutat a statisztika. Ezek szerint legalább hét megyei könyvtár volt 50 ezernél kisebb – azért legalább, mert lehetett az 50 ezren felüliek közt nagyobb városi könyvtár is (pl. Sopron).¹³⁸ Ehhez csatlakozott 85, vélhetően járási és városi könyvtár, melyek 10 és 50 ezer kötet közötti nagyságrendűek voltak. Ez gyors növekedést jelez. A szombathelyi megyei könyvtár (mely 1956-ban kezdte az öröklött helyismereti könyvek feldolgozását) állománya így alakult 1960-ig: 1952: 4517; 1953: 9731; 1954: 13 893; 1955: 16 820; 1956: 22 929; 1957: 26 664; 1958: 32 616; 1959: 36 805; 1960: 40 258.¹³⁹

A megyei-járásai könyvtárak induláskor a politikailag megfelelő gyűjteményrészüket forgalmazhatták. Hiába volt egyes megyei könyvtárak és néhány járási könyvtár mögött jelentős régi városi könyvtár – nem sokat segített. Használhatóvá tételük éveket, néhol évtizedet igényelt, és már az első években jelentkeztek állomány(gyarapítás)i gondok is.

Az OSZK-ban az 1954 májusában az OKT számára készült – és már említett – előterjesztés külön fejezetet szánt a gyűjteményi helyzetnek.¹⁴⁰ 1949 és 1954 májusa között 2 026 346 kötet könyvet, 4342 címet szerzett be a Népkönyvtári Központ. Az utasítás 1953-ig 60% szépirodalmi és 40% ismeretterjesztő mű beszerzési arányt írt elő. Ez az arány 1954 első felében 80:20%-ra változott. Az anyag készítői hibaként rótták fel a gyarapítási politikának, hogy nem vette figyelembe a falusi olvasók kezdetleges művelődési fokát. akik számára a legvonzóbbak az egyszerűbb szépirodalmi és a legközérhetőbb ismeretterjesztő művek voltak. Különösen rossz volt a helyzet az ifjúsági könyvek területén: egy ifjúsági olvasóra mindössze 1,7 kötet jutott.

Jónak csak néhány megyei és egy-két járási könyvtár gyarapítását minősítették. Elsődleges feladatnak ítélték a szerzeményezés megerősítését, segítését. Mivel ebben a Könyvtárellátó nem sokat segített, sürgették annak könyvtárosokkal való megerősítését. Nagyobb figyelmet szorgalmaztak a tájanyag (helyismeret) gyűjtésére, a hírlapok és a folyóiratok beszerzésére. („A könyvtárak általában csak a könyvet látják, a periodikákat nem veszik tudomásul.”)

Még rosszabb volt a helyzet a feltárás területén. A körzeti könyvtárak könyvanyagukat feldolgozva kapták ugyan, de mivel nem kölcsönöztek, katalógus készítésére, a kapott cédulák beosztására sem kedvük, sem idejük nem volt: „nélkülözhető sallangnak tekintették az ilyen fajta munkát és sajnálták rá az időt.” A körzeti könyvtárak ezt a szemléletet, a városiak pedig nagy mennyiségű feldolgozatlan vagy avult módszerekkel feldolgozott állományt „vittek a házasságba.” Ezért egyes könyvtárakban (Miskolc, Békéscsaba) 40–50 ezer, másutt

15–20 ezer kötet feldolgozatlan állomány volt. Ráadásul a létszámnormák sem voltak körültekintőek. „Olyan könyvtáros, aki a címleírás minden kérdését biztosan és jól oldja meg, az egész népkönyvtári hálózatban alig van kettő. [...] jól szakozó az egész hálózatban nincs. A könyvtárak egyetlen dolgozója sem olyan szakképzett és gyakorlott, hogy a feldolgozó munka menetét meg tudná szervezni.” Megyei könyvtárvezetők sem fogadták jól a Népkönyvtári Központ vagy az OSZK módszertani osztálya kezdeményezéseit. („A minimális munkaerőt is sajnálják a belső munkára.”) Így nem meglepő a megállapítás: „sok könyvtárnak (a megyeinek is) semmiféle katalógusa nincs.” Ami volt, az hibás, hiányos vagy szakszerűtlen volt. Ebben a helyzetben csak évek múltán realizálódhatott a követelés, „elsőrendű feladat tehát, hogy először a megyei és a nagyobb városi könyvtárakban, később pedig folyamatosan minden főhivatású könyvtárossal rendelkező könyvtárban biztosítsuk a feldolgozó munka személyi feltételeit.” Sürgették, hogy a könyvtárak szakszerűen rendelkezzenek, használják a Könyvtárellátó által küldött és az OSZK könyvfeldolgozó osztálya által készített nyomtatott katalóguscédulákat, és hogy a hiányok pótlására megfelelő számú és felkészültségű munkaerőt foglalkoztathassanak, hogy ezeket képezzék tovább, legyenek megfelelő segédkönyveik, tájékoztató eszközeik. A helyzetet jellemzi, hogy még a rendezetlen könyvkupacok raktározási elveit is tisztázni kellett, s ezzel kapcsolatban a Módszertani Osztálynak 1953-ban útmutatót kellett kiadnia.

Az 1954-beli helyzetleírás leszögezte, hogy „az olvasók száma sokkal nagyobb mértékben növekedik, mint a könyvállomány. Ebből következik, hogy az olvasótábor további növelése nem történhet meg az állomány erőteljes növelése nélkül. Ennek anyagi feltételei azonban nincsenek biztosítva.” Az állományhelyzet és -használat összefüggéséből arra következtetett: „Az állomány összetételének és a forgalom adatainak vizsgálata azt mutatja, hogy könyvtáraink ma még nem felelnek meg teljes mértékben annak a feladatnak, hogy a szocialista kultúra hordozói legyenek.”

1958-ban Sallai István – az 1957 végi állapotokat tükröző statisztikai adatfelvétel ismeretében – tanulmányt tett közzé az állománykérdésről.¹⁴¹ Táblázatokkal bizonyította, hogy 1953-tól a közművelődési könyvtárak minden szintjén csökkent az állományfejlesztés üteme. Amíg 1953-hoz viszonyítva 1954-ben az állomány növekedése 23% volt, 1954-hez képest 1955-ben 10%-os volt, 1955 és 1957 között azonban 4% -os visszaesés következett be. (Tehát az állomány csökkent!) Amíg a megyei, a járási és a városiaknál felére, harmadára csökkent a fejlődés üteme, a letéti könyvtárak esetében 42%-ról 19%-ra zuhant.¹⁴² A helyzetképet rontotta az 1949–53-as időszak sokat kritizált, csak 1957–58-tól változó kiadáspolitikája. A könyvtárak állománya akkor fejlődött nagyobb ütemben, amikor viszonylag kevés művet adtak ki magas példányszámban. A rongálódás is nagy volt, főleg a szép- és gyermekirodalom körében. A könyvtárakban nőtt a nem használt művek aránya.

A helyzetet rontotta a túlpolitizált gyarapítási politika. Ha az arányokat a négy állománycsoportban összevetjük a forgalmi arányokkal, látható, hogy az állományban 15,6%-ot kitevő társadalomtudományi rész a forgalomból csupán 1,6%-os arányban részesedett. Az egyéb ismeretterjesztő állomány 23,0%-os részesedésével 8,2%-os forgalommutató áll szemben. A szép-irodalmi állomány 46,5%-ával szemben pedig 54,9%-os a forgalom. A 14,9%-nyi ifjúsági irodalmi állományt viszont 35,3%-os részesedéssel használták 1956-ban. A politikai irodalom – aktualitása miatt – fokozottan volt kitéve az avulásnak.¹⁴³ A kiadás és az igénybevétel összhangjáról szó sem lehetett. A legkeresettebb a klasszikus magyar irodalom, ám minél kisebb a könyvtár, annál kisebb volt ennek az állományi aránya, miközben az igénybevétele viszont annál nagyobb volt. A kultúrpolitika az orosz és a szovjet irodalom kiadását és könyvtári forgalmazását szorgalmazta. A hibás kiadáspolitikai, a gyenge művek kritikátlan lefordítása, sokat ártott olvasottságuknak. A legtragikusabb helyzet a gyermekirodalom terén, és főleg a falusi könyvtárakban alakult ki.¹⁴⁴

Az állományhelyzet rosszabbra fordulását alapvetően befolyásolta a könyvbeszerzésre fordítható hitelkeretek csökkenése. A vidéki állami könyvtárhálózatban a könyvvásárlásra fordított összegek így alakultak (ezer forintban): 1953-ban: 10 577 (100%), 1954-ben: 6293 (60%), 1955-ben: 4439 (39,8%), 1956-ban: 4735 (44,9%), 1957-ben: 3783 (35,8%). Sallai István azonban ezekhez hozzátette: 1958-ban „országosan 20–40%-kal nőtt a könyvtárak könyvbeszerzési hitele az elmúlt évhez viszonyítva.” 1957-ben megkezdődött más lehetőségek keresése is: „az elmúlt évben egyes megyei és járási könyvtárak (Tolna, Szabolcs, Szolnok megye megyei könyvtára, a kiskunhalasi Járási Könyvtár) a helyi tanácsokhoz fordultak, hogy könyvtáraikat a községefejlesztési alaphoz és egyéb költségvetésen kívüli bevételekből segítyezzék.”¹⁴⁵ Így az állami költségvetést kiegészítette a községefejlesztési alap (köfa), majd a földműves-szövetkezetek támogatása, végül a póthitelek. Mindezek sokat javítottak a gyarapítási összegek alakulásán, de rontottak is sokat a beszerzés tervszerűségén.

A megyei könyvtárakban mint a legnagyobb gyűjteményekben, hamarosan megindult a differenciálódás: állománytestek, különgyűjtemények alakítása kezdődött. Főleg a jelentős városi előzményekkel rendelkezőkben választották le az elsők között az időszak kiadványokat külön *hírlaptárba* (például Szombathelyen 1958-ban). Ezt követte a tájirodalom (helyismeret) kiemelt kezelése. (Erről a következő fejezet külön szól.) A *diafilmtárak* létrehozása, a nem-nyomatott dokumentumok könyvtári befogadása, a multimédiás könyvtár felé tett lépés volt. Vas megyében a diafilmtár szerencsés véletlennek köszönhette kialakulását: a népművelési szervek nem használt diafilmjeiktől szabadultak meg, úgy, hogy 1955-ben átadták ezeket a könyvtáraknak. A filmeket a községi könyvtárak révén tervezték forgalmazni – a központi járásban a megyei módszertani csoport kezelte a diafilmeket (a többi járásban a járási könyvtár), s annak vezetője, *Kuntár Lajos* fantáziát látott a külön diafilmtár létrehozásában.¹⁴⁶ A minisztérium fi-

gyelemmel kísérte a vállalkozást, s a vasi tapasztalatok nyomán adta ki a művelődésügyi miniszter a 98/1957. (MK. 20) MM. számú utasítását diafilmtárak létesítéséről.¹⁴⁷ Ezeket 1958. január 1-ig kellett megszervezni a tanácsi közművelődési (a megyei, majd a nagyobb járási és városi) könyvtárakban. 1958. április 15–16-án a megyei könyvtárvezetők konferencián tárgyaltak a kezelési útmutatóról.

A miniszteri utasítás „*az ismeretterjesztő munka rendszerezésére tétele, az ismeretterjesztést szolgáló diafilmek széles körű terjesztése és felhasználása*” céljából született, jóllehet a vasi tapasztalatok szerint a használatban a mesefilmek iránti igény dominált. A diafilmtár lett az első térítéses, sőt önfenntartó könyvtári szolgáltatás. A könyvtárba beiratkozott használó az ismeretterjesztő film kölcsönzéséért 50 fillért, a mesefilmekért 1 forintot fizetett tekercsenként, majd egy hét után naponként 50 fillér késedelmi díjat. A beszedett összegeket gyarapításra fordíthatták. A filmeket kezdetben a népkönyvtárosok, kultúrotthon-igazgatók, népművelési ügyvezetők és az iskolák kölcsönöztek, rövid idő múlva azonban mindinkább a lakosság. Szombathelyen az első használó 1957. január 12-én iratkozott be, akit abban az évben 150-en követtek, és év végéig összesen 2934 filmet kölcsönöztek. 1958 első félévében már 163 olvasónak kölcsönöztek összesen 6106-ot, ebből 2858 ismeretterjesztőt és 3248 mesefilmet. A diafilmet általában több személynek vetítették, az intézményekben 50–60 személynek is. A diafilmek színesítői voltak az ismeretterjesztő, irodalmi előadásoknak, mesedélutánoknak. A fő törekvés az volt, hogy filmet és könyvet egy helyről, azonos módon lehessen kölcsönözni. Mindinkább a gyerekek érdeke dominált, így Vas megyében rövidesen az ifjúsági/gyermekkönyvtár lett a szolgáltatás színtere.

A *színműtár* 1958-ban jött létre a műkedvelő színjátszó mozgalom támogatása céljából.¹⁴⁸ A megyei feladatokat ellátó szolgáltatás hamarosan kedvelté vált, s a szakma országos lapja 1960 elején arról írt, hogy a Vas Megyei Tanács – látva a színműtár forgalmát – 1959-ben tisz-

teletdíjas szakreferens beállításával segítette a könyvtárt. A színjátszásban, rendezésben jártas új munkatárs a heti 6 óra kölcsönzési idő alatt nemcsak a választásban segített, hanem rendezői szaktanácsadással is szolgált az együtteseknek.¹⁴⁹ A szolgáltatás nem szerepkönyvet adott, hanem a megfelelő darab kiválasztásához nyújtott segítséget az együtteseknek, rendezőknek. A távol eső igénylők számára postai úton juttatták el a kért darabokat. A kiválasztást segítette az 1960-ban megjelent műsortanácsadó is.¹⁵⁰ A színműtár példa a könyvtár népművelési tevékenységére, a műkedvelő tevékenység könyvtári támogatására.

A közművelődési könyvtárak gyűjteményi, tartalmi kérdései erősen foglalkoztatták 1957–58-ban a szakmai irányító szerveket. Az OSZK módszertani osztályának rendezésében 1957. május 14–15-én, a megyei könyvtárvezetők szokásos negyedéves értekezletén gyarapítási kérdésekről és a főlőspéldányok kivonásáról tárgyaltak. 1957. november 15-én az Országos Könyvtárügyi Tanács szerzeményezési szakbizottsága megvitatta *A közművelődési könyvtárak állományának mai helyzetéről* című referátumot. 1958. január 7-én ugyanez a szakbizottság, az olvasószolgálati szakbizottsággal közösen *A közművelődési könyvtárak állományának néhány tartalmi kérdése* című referátumról tárgyalt. Ezek nyomán született Sallai István hivatkozott tanulmánya.

1957–58-ban olyan igény is felmerült, miszerint természetes lenne, „*hogy a közművelődési könyvtár, amely [...] a kultúrának a nyomtatott termékeit közvetíti, a nyomtatott betű mellett a nyomtatott hangjegyet is eljuttassa olvasóihoz.*”¹⁵¹ A szerző szerint a törvényerejű rendelet ugyan nem hozta szóba a zenei könyvtárt, de Szabó Ervinhez méltó volna, hogy a FSZEK létrehozzon ilyen intézményt. S azt is természetesnek tartaná, hogy a megyei könyvtáraknak is legyen ilyen feladatuk. De csak ott, ahol belső rend van, legfőbb feladataiknak már megfelelnek, s új vállalással nem akarják eltakarni más irányú hibáikat, hiányait. Zenei tartalmú anyag természetesen volt már e könyvtárakban, itt a kották gyűjtéséről és kölcsönzéséről van szó, s persze

valóságos igények kielégítéséről.

A helyismereti tevékenység kibontakozása

A megyei könyvtárak elődei, a nagy múltú városi könyvtárak a 19. század végétől hozzájutottak a helyi vonatkozású kiadványokhoz.¹⁵² A fővárosi, a szegedi és más közkönyvtárak ez irányú alapozó munkáját *Bényei Miklós*¹⁵³ feltárta, s az ötvenes évek közepére datálja az új szakasz kezdetét a megyei könyvtárak helyismereti tevékenységében. 1955-ben több cikk, sőt módszertani tanácsadó is megjelent.¹⁵⁴ Ezekben hangsúlyozták e tevékenység szerepét a hazafias nevelésben és annak hozadékát, hogy e könyvtárak az ilyen munka révén tudományos műhelyként működhetnek.¹⁵⁵ A tájbibliográfiákról országos ankétot szerveztek.¹⁵⁶ Jótékony hatást gyakorolt s később is mintaként szolgált a megyei könyvtárak számára a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, annak 1955. július 1-jétől ismét önálló osztállyá lett Budapest Gyűjteménye.¹⁵⁷

A megyei könyvtárak helyismereti tevékenységének indulásához meghatározó jelentőségű volt Rácz Aranka elméleti alapvetése, módszertani útmutatója. Írásában rámutatott a tevékenység gyökereire, 1950-ben, a közgyűjtemények szétválasztásakor keletkezett könyvtári hátrányokra s arra, hogy a városi könyvtárak révén örökölt tájgyűjtemények állapota a körzeti könyvtárakkal történt egyesítéskor zilált, hiányos volt. Az intézmények eltérő állapota miatt általános érvényű javaslatot nem adhatott, miként arra sem, milyen legyen a munkamegosztás a helyismereti anyagot is gyűjtő vidéki egyetemi könyvtárakkal.¹⁵⁸ Egyértelművé tette, hogy „a tájismereti anyag gyűjtésére elsősorban a közművelődési megyei, illetőleg városi könyvtárak hivatottak.” (A városi könyvtárakat azért hangsúlyozta, mert az ekkor nem megyei státusú szegedi Somogyi-könyvtár vagy a bajai, a soproni és néhány további járási, városi könyvtár is jelentős tájismereti anyaggal rendelkezett.) A feladatot nemcsak a tudományos kutatás szempontjából értelmezte, hanem rámutatott arra is, hogy ellátása „értékes

segítséget nyújthat a könyvtár nevelő feladatainak maradéktalan betöltéséhez.” Hangsúlyozta, hogy a tájismereti kutatások egyaránt irányulnak a múltra és jelenre. A gyűjtemények használói nemcsak értelmiségiek, ugyanilyen fontos és hasznos az érdeklődés a laikusok, az iskolai és iskolán kívüli oktatás, az ifjúság, és a felnőttek részéről. A tájanyag a helyi politikai, gazdasági, közigazgatási vezetők tájékoztatására felhasználható. Érzékeltette, hogy egyelőre hiányoznak a feltételek a járási és a városi könyvtáraknak a táj(hely)ismereti munkába való bekapcsolódására – erre később kerülhet sor. Ugyanakkor a megyei könyvtárak esetében – hangsúlyozta Rácz Aranka – „a feladatkörnek a betöltése szorosan összefügg a könyvtári munka általános színvonalának fejlődésével. Csak fejlett tájékoztató szolgálat mellett lehet elképzelni a helyismereti tájékoztatás olyan mértékű kifejlesztését, hogy az mind a történeti, mind a gazdasági, technikai és közigazgatási szakemberek számára értékes anyagot szolgáltatasson.”

Rácz Aranka munkamegosztást javasolt a három közgyűjtemény között, alapkritériumnak tekintve az írott-nyomtatott dokumentumok könyvtári helyét. Együttműködést indítványozott, s példának hozta Székesfehérvárt, ahol a három intézmény helyi vonatkozású anyagának közös katalógusát tervezték. Tanulmányában is szinte útmutatószerűen megtárgyalta a gyűjtés földrajzi határait, fő szempontjait, a raktározás, a katalógus, a tájismereti bibliográfia kérdéseit.

Rácz Aranka írása reagálás volt a megyei könyvtári próbálkozásokra. Nem is maradt visszhang nélkül. Ám, az érthető átmeneti megtorpanás miatt a tevékenység igazán csak 1957 után lendült fel. 1958-ban *Páldy Róbert* konkrét vesztéri eredményekről számolhatott be.¹⁵⁹ Szerinte a megyei könyvtárakban 1955-ben állt be fordulópont, miután a szervező munka javarészen túljutottak, 1954-ben belső állományrendezést hajtottak végre és jóllehet létszámelőírásukba továbbra sem tartozott feldolgozó könyvtáros, létrehozták szerzeményező és feldolgozó csoportjukat. „A megyei könyvtárakban a feldolgozó munka korszerű megszervezése tette lehetővé az

eddig kereteken túllépő, új feladatokat vállaló, a tudományos igények felé törekvő könyvtári tevékenység megindítását.” Az egyik legkisebb létszámú megyei könyvtár 11 dolgozójából 8 egyetemet vagy főiskolát végzett, s ez, meg a múltban közös vezetésű Megyei Múzeum és Könyvtár hagyománya, a helyi igények bontakoztatták ki a tudományos munkát. Hátrányos volt, hogy Veszprém (is) az intézmények szétválasztásakor (a könyvtárvezetés gyengesége miatt) a múzeumé lett a gazdag tájgyűjtemény, ezért újonnan kellett hozzálátni a szerzeményezéshez, s megállapodást kötniük arról, hogy a múzeumi anyag katalógusa a könyvtárban is hozzáférhető legyen.¹⁶⁰ Ráadásul nemcsak e két intézmény, hanem a megye területén működő két műemlékkönyvtár, a keszthelyi Helikon és a zirci Reguly Könyvtár is osztozott a feladaton s velük, valamint a megye két jelentős egyházi könyvtárával, a veszprémi katolikus püspöki és a pápai református kollégiumi könyvtárral is munkamegosztást kellett kialakítani. (Ez persze a többi megyéhez képest előnyökkel is járt.) Segítette a munkát az Eötvös Károly Helyismereti Munkaközösség, mely a megyei könyvtárral *Veszprémi Könyvek* címmel sorozatot indított, s előkészületeket tett a megyében született és működött jelentős személyek életrajzi lexikonjának kiadására. Ezzel, valamint a *Veszprémi Szemle* szerkesztése révén két év alatt a megyei könyvtár a szellemi élet középpontjába került. A könyvtár egyes munkatársai művelődés-, könyv- és könyvtártörténeti, valamint könyvtártani kutatásokba kezdtek. Megkezdődött a helyismereti anyag bibliográfiai feltárása, ám a sajtóbibliográfia közreadásához külső szakember közreműködését vették igénybe.

A helyismereti funkció tekinthető a városi könyvtár hozományának. 1951-ben a könyvtárügy irányítói a városi könyvtárakat fokozatosan tudományos színvonalra akarták fejleszteni.¹⁶¹ Sebestyén Géza a hely(táj)ismereti, természetesen tudományos, feladatokat kiegészítette könyvtártudományi (módszertani)¹⁶² feladatkörrel. Mindkettőhöz hozzáértendő a bibliográfiai és a publikációs tevékenység is. Sebestyén Géza

is megerősítette: „A megyei könyvtár bár általános gyűjtőkörű könyvtár – kifejezetten tudományos könyvtár lesz.” Hozzátette, hogy noha évek múltak el, egyelőre mégis bennük „*alig van képviselve a modern tudományos anyag. Kissé úgy fest a dolog, mintha – Szabó Ervin terminológiájával élve – egy régi tudományos könyvtárt és egy régi népkönyvtárat olvasztottunk volna össze, s még hátra lenne e könyvtár tipikus anyagának kellő mértékben való kibontása.*”¹⁶³

A tudományos tevékenységet eleinte hátráltatta a városi könyvtárak közgyűjteményi vonásának háttérbeszorítása, a kölcsönkönyvtári szerepkör szorgalmazása. A városi könyvtár által hozott értékes régi és a kurrens állomány összeolvasztását akadályozta a feldolgozók, egyáltalán a felkészült könyvtárosok hiánya. Amelyben voltak ilyenek, az a könyvtár előnyre tett szert a többivel szemben. A helyismereti tevékenység ott indult előbb, és vett erőteljesebb lendületet, ahol a városi könyvtári jelleg dominált, pl. Győrött, Kaposvárott, Székesfehérvárott, Veszprém (is). Szombathelyen a helyismereti feladatkör kezdettől megjelent a funkciórendszerben; akkortól érződött a szándék, hogy pl. Sabariától „*kezde egészen a mai napig, minden a városra és a megyére vonatkozó írott emléket összegyűjt a Megyei Könyvtár. Ez a gyűjtés háromirányú: összegyűjtenek minden írott emléket, ami a várossal foglalkozik; összegyűjtik a szombathelyi és Vas megyei származású írók munkáit, végül rendszerezik a szombathelyi nyomdákban megjelent kiadványokat. [...]* A »Sabariensis« összeállításával biztosítja a Megyei Könyvtár tájjellegét, megőrzi a város és a megye sajátos irodalmi emlékeit és ápolja a haladó hagyományokat.” – írták 1952-ben.¹⁶⁴

Az indulás körülményeire tekintettel a megyei könyvtárak viszonylag rövid idő alatt képesek voltak eredmények felmutatására. 1956-ban megállapíthatták, „*már több megyei könyvtárunk alkalmas lenne tudományos és kutató feladatok ellátására. [...]* A megyei könyvtárak munkatársainak szakmai felkészültsége egyre erősödik, a többéves gyakorlat, a szakmai továbbképzés egyre közelebb hozza a megyei könyvtárak dolgozóit a tudományos könyvtára-

kéihoz.”¹⁶⁵ Példaként a tájismereti anyag gyűjtését és feltárását említették.

A megyei könyvtárak helyismereti tevékenysége különösen ott volt fontos, ahol hiányzott a tudományegyetemi könyvtár. „*A megyei könyvtár a múzeum és levéltár mellett tudományos működését akkor fogja biztosítani, ha gyűjtőkörén belül a könyvtár profiljának megtartásával, a tudományos jellegű történeti irodalommal együtt, irodalomtörténeti szempontból értékes kéziratokat, helytörténeti feljegyzéseket, szájhagyományok alapján összegyűjtött néprajzi és az üzemek, gyárak életére vonatkozó írásos emlékeket, fényképeket beszerzi a könyvtár adattára számára.*”¹⁶⁶ Fülöp Istvántól tudjuk, a Zalaegerszegi Megyei Könyvtár a helyismereti irodalom gyűjtését 1953-ban kezdte. Több könyvtárra is érvényes lehet, hogy erősítették, színesítették ezt a tevékenységet néprajzi indíttatású közösségek. A Zala megyei Néprajzkutató Munkaközösség Kultúrtörténeti Adattárát 1945-ben kezdte, és 127 taggal tíz év alatt közel 15 ezer lapnyi néprajzi és megyetörténeti anyagot gyűjtött össze, sőt részben elkészült a megye irodalmának bibliográfiája is.

A korszak végére beértek a gyümölcsei a helyismereti tudományos munka próbálkozásainak, sikerült megteremteni a sajtóbibliográfiák megjelentetésének feltételeit. 1957-ben kezdődött a *megyei sajtóbibliográfiák* kiadása, még ha ezeket nem is mindig megyei könyvtáriak szerkesztették, de nekik kellett a gyűjteményt alkalmassá tenni és a háttérmunkát elvégezni. „*Igazi presztízszt először a helytörténeti-helyismereti tevékenység művelése, majd az első megyei sajtóbibliográfiák megjelenése teremtette. [...] A megyei könyvtárakban helyenként megindult kutatómunka első eredményei az évkönyvekben kaptak nyilvánosságot, részeredményeinek pedig jó kísérleti eszközei, fórumai lettek az országszerte megjelenő híradók, köztük a járásiak is.*”¹⁶⁷

A *Kronológia* szerint a megyei sajtóbibliográfia kiadását a somogyiak kezdték 1957. augusztus 23-án.¹⁶⁸ A sort a veszprémiek folytatták 1958. március 12-én,¹⁶⁹ őket harmadikként Tatabánya

követe 1962 novemberében.¹⁷⁰ A sajtóbibliográfiákat a *Magyar Könyvszemlében* az egyik legnagyobb tekintély, *Dezsényi Béla*, az OSZK Hírlaptárának vezetője értékelte.¹⁷¹ Jellemző, hogy első ismertetésekor nehezen boldogult a vidéki sajtóbibliográfia újdonságával („*a gondolatok és aggodalmak egész sorát veti fel*”), de az eseményt „*a bibliográfiai irodalmak jelentős fordulópontjaként*” értékelte. Azt elismerte, hogy „*a helytörténeti forrásként elsőrendű periodika anyag feltárása, tehát a helyi (nálunk főleg a megyei) könyvtárak elsőrendű és elég tiszteletben nem részesíthető feladata.*” Módszere és formája mintául szolgált a következők számára, de a visszafogott dicséret mellett tanácsokat is adott. A veszprémit abban az összefüggésben is méltatta, hogy *Szinnyei József* az Országos Hírlapkönyvtár gyűjteményét regionális, megyei és esetleg városi gyűjteményekkel akarta körülbástyázni. „*Amilyen mértékben fokozzák megyei könyvtáraink a saját munkájukkal szemben támasztott tudományos igényeket – olyan mértékben terjed a felismerés, hogy a megye területén megjelenő időszaki sajtótermékek gyűjtése és megőrzése, majd idővel elsődleges tudományos feldolgozásuk a legsajátabb munkakörükbe vág.*” Dicsérte a teljességre törekvést és a címleírások részletességét, nagy filológiai pontosságát, a sokoldalú mutatókat.

A továbbiakhoz jó segítség volt, hogy a 164/1958. MM. sz. utasítás – a három vidéki tudományegyetemi könyvtár és a FSZEK mellett – tájékönyvtári funkciókkal bízta meg a miskolci megyei könyvtárt, és a feladatot a többi megyei könyvtár is megkapta.¹⁷² A művelődésügyi miniszter 1960-ban a helyi nyomdák termékeiből kötelespéldányt rendelt a megyei könyvtárak számára.

A megyei könyvtárak helyismereti – és általában: tájékoztató – munkájának más tudomány- és ismeretterületekre való kiterjesztésére is jó hatással volt, hogy az MSZMP KB-nak 1960-as határozata nyomán 1961-ben öt ipari centrumban műszaki részlegek alakultak. „*Létrehozásával könyvtárunkban nemcsak a műszaki és szakkönyvtári munka kérdése, hanem a tájé-*

*koztatómunka égető problémája is megoldást nyert. A tájékoztató szolgálat reference jellegű felvilágosítással, szaktanácsadással, irodalomkutatással, bibliográfiák összeállításával, figyelemmel a közgyűjtemények és az országos szakkönyvtárak szolgáltatásainak közvetítésével áll az olvasók rendelkezésére.*¹⁷³

A helyismereti és a tudományos munka közös térén alakult ki a könyvtártörténet művelése. Figyelemre méltóan Rácz Aranka 1957 vége felé a helytörténet részeként említette az ez irányú feladatokat. *„A helytörténeti gyűjtő és bibliográfiai munkának a könyvtárakat és könyvtárosokat közelről érintő területe a vidéki közművelődési könyvtárak és közművelődési könyvtárügy története. A két probléma szoros összefüggését mutatja az a jelenség is, hogy a megyei könyvtárak közül éppen azok határozták el a megyei közművelődési könyvtárügy vagy egy-egy közművelődési könyvtár történetének megírását, amelyek a helyismereti gyűjtőmunkában is eredményesen dolgoztak.*¹⁷⁴ Valóságos problémakataszterrel látta el az érintetteket. Azért tévesen aggódott, hogy *„megvan a valószínűsége annak, hogy a könyvtártörténeti kutatás »divattá« válik.*” Nem igazán lett az. Sőt, inkább az derült ki később, hogy még a forrásképzés és forrásgyűjtés terén is mutatkoztak hiányosságok. Intése viszont változatlanul érvényes: *„a divat gyakran felületes, látszatmunkára csábít, amely inkább árt.”*

A könyvtártudományi (módszertani) tevékenység kezdetei

A másik két közgyűjtemény tudományos funkcióját nem kell indokolni. A könyvtáraké a levéltárral vagy a múzeummal való együttélésük idején szintén természetes volt. Fontos, hogy a megyei könyvtárak szervezeti szabályzata is alapvető feladatul jelölte a tudományos vonások kifejlesztését, helyismereti gyűjtő, feltáró, szolgáltató tevékenység mellett a könyvtártudományi kutatásokat és kiadványok megjelentetését. A megyei könyvtárak hamar *„belátták, hogy akkor számíthatnak a két közgyűjteményhez, a*

*múzeumhoz és a levéltárhoz hasonló megbecsülésre és tekintélyre, ha maguk is közgyűjteményi műhelyként viselkednek.*¹⁷⁵ Utólag egyértelmű, hiba volt az általános tudományos, tudományos szakkönyvtárakat szembeállítani az erre „mél-tatlan” közművelődési könyvtárakkal, a tudományos funkciót háttérbe szorítani a népművelő és agitatív feladatokkal szemben.¹⁷⁶

Könyvtáranként eltérő időben és intenzitással ugyan, de már az 1950-es évtizedben hozzákezdtek a megyei könyvtárak tudományos feladataik teljesítéséhez. Ezt segítette, hogy az 1952-es minisztertanácsi határozat a nemzeti könyvtáron belül módszertani osztály létesítését írta elő, mely Sallai István vezetésével 1952. augusztus 1-jén megkezdte működését.¹⁷⁷ Értelmező-programadó cikkében¹⁷⁸ Sebestyén Géza a módszertani munka szükségességét a gyors könyvtáralapításokkal, egyáltalában a rendszer létrejöttével, a sok képzetlen könyvtárossal indokolta. A könyvtárügyi, könyvtártudományi és bibliográfiai feladatokat az OSZK-ban osztály, a megyei könyvtárakban csoport, a járásiakban egy személy végezte. Sebestyén Géza tartalmilag a módszertani munka körébe sorolta a könyvtári munka minden ágára kiterjedő felmérő, elemző tevékenységet, a legjobb módszereknek látogatás, értekezlet, bemutatók, kiadványok (pl. módszertani levelek, periodika stb.) segítségével való elterjesztését, amelyhez felhasználgák a szakirodalmat és szakajót is. (Szakkönyvtár a nemzeti könyvtárban, kézikönyvtár a megyeiben.)

A megyei-járási könyvtárakban a (tudományos) módszertani és az (inkább operatív) szervező munka kezdetektől szervezetileg összekapcsolódott és évtizedekig összekeveredett. Eleinte sok bizonytalanság jellemezte. Ezt állapíthatta meg 1954-ben az OKT-nak készített helyzetjelentés is. *„A módszertani munka központilag is szét van tagolva, mert a szorosan vett módszertani munkát az Országos Széchényi Könyvtár, az instruk-tív munkát pedig a Népkönyvtári Központ végzi. A módszertani előadók a szervező és ellenőrző munkát tekintik módszertani munkának, instruk-tív munkát gyéren, módszertanit pedig legfeljebb*

a könyvtári propaganda módszereinek terjesztésével végzik. [...] járási könyvtárainkban nem is beszélhetünk módszertani munkáról.” Ebben a helyzetben ki kellett dolgozni a megyei és a járási könyvtárak módszertani munkájának útmutatóját és a falusi könyvtárosok továbbképzésének programját, össze kellett gyűjteni a szükséges segédeszközöket. Mindenekelőtt fel kellett készíteni a könyvtárosokat a módszertani munkára. Minden mozzanat, amely a (tudományos jellegű) módszertani munkára utalt az első évtizedben, dicséretes. A hálózatszervezést befejezni, a hibákat kijavítani, a mulasztásokat pótolni kellett.

Győr lakosságát az első évtizedben a megyei könyvtár szolgálta ki. Az olvasók száma 3–5 ezer körül mozgott, elsősorban tanulók, majd munkások, s csak ezután értelmiségiek, valamint „egyebek”. A könyvtár vezetősége már az évtized közepén fontosnak tartotta vonzáskörzetének és olvasói összetételének a vizsgálatát. (Győrött a statisztikai vizsgálódásnak Bay Ferenc révén hagyományai voltak az 1930-as évekből.)¹⁷⁹ Feltűnő, hogy 1955-ben az olvasók 14,7%-a vidéki volt, s arányuk – a belváros részesedésének csökkenése mellett – 1958-ra 18,7%-ra nőtt. Olvasásvizsgálattal kezdte könyvtártudományi tevékenységét a Komárom Megyei Könyvtár: 1954-ben olvasáselemzést végzett „*Mit olvasnak Komárom megye nagy könyvtáraiban*” címmel. Az olvasási kultúra fejlesztését is szolgálták a munkaversenyek: a Komárom megyeiek 1954–1956 között negyedévente adományoztak vándorzászlót a megye legjobb járási, illetve községi könyvtárának.

Átfogóan mutatták a megyei könyvtárak tudományos érettségét az *évkönyvek*. Az első megyei könyvtári évkönyvet Kaposvár adta ki 1958. július 11-én,¹⁸⁰ ezt 1962 augusztusáig a veszprémi és a Komárom megyei évkönyv követte.¹⁸¹ Az évkönyvek (újra) kiadását 1954. február 1-jén a debreceni egyetemi könyvtár kezdte.¹⁸² 1958. december 30-án újította fel névadója által kezdett sorozatát a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.¹⁸³ Néhány nappal későbbi, 1959. január 2-i keltezésű az OSZK 1957. évről szóló évköny-

ve. 1960 novemberében az Országos Műszaki Könyvtár, 1962. februárban az Országos Pedagógiai Könyvtár, 1962. november 1-jén a budapesti Egyetemi Könyvtár jelentette meg első évkönyvét. Ebbe a sorba illeszkedtek a megyei évkönyvek. Negyediknek a szolnoki, ötödiknek 1964 elején a szombathelyi megyei könyvtár¹⁸⁴ jelentkezett évkönyvvel. Ez legalábbis a megyei könyvtárak egy részének a tudományos felkészültségét mutatta. Mégis az elsők visszhangtalanok maradtak.

Átfogó recenzió az első háromról együtt jelent meg.¹⁸⁵ Kiss Jenő, ekkor a SZOT könyvtári referense, érzékelt megjelenésük motívumait. „*Könyvtári folyóiratok korlátozott terjedelme, a könyvtári munka elméleti kérdéseivel foglalkozó folyóirat hiánya fokozza az évkönyvek fontosságát, hiszen jóformán csak ezekben nyílik lehetőség a könyvtári kutatások eredményeinek publikálására. [...] Ha folyik – és kell, hogy folyjék – a könyvtárakban, a megyeiekben is könyvtári kutatómunka, érdekes feldolgozásokat várhatunk az évkönyvektől.*” Megértően fogadta, hogy nem mindig megfelelő a tanulmányok színvonala. Nem tartotta biztosnak, hogy helyük van bennük helytörténeti közleményeknek, hiszen a helyismereti munka segítése ugyan könyvtári feladat, de a publikálás nem.¹⁸⁶ Jelezte, hogy érdeklődve várja a következő megyék jelentkezését, hiszen könyvtárelméletünk igényli az évkönyveket.

A szombathelyiről írt recenzió vitát váltott ki a műfajról, a könyvtárak alkalmasságáról.¹⁸⁷ Az 1962-ről szóló, 1963-as impresszummal, ám 1964-ben kiadott szombathelyi évkönyv alkalmat adott ama megjegyzésre, hogy az évkönyv az írárok nagy temetője, hiszen ezek analitikusan nincsenek feltárva, s akkor is megőrzésre kényszerítenek, ha csupán egy írásuk érdekes az olvasó számára. „*A könyvtermés hallatlan felduzzadása következtében ma már a folyóirat is kezd elavulttá válni: a korszerű kiadványtípus az önálló füzet és különnyomat.*” – írta Péter László. Egyetlen érv mellette reprezentatív volta, de ellene szól hosszú átfutási ideje, egymás írásainak kényszerítő bevárása. Mindezt még a történeti jellegű írásait is külön füzetben

kellett volna megjelentetni. A megyei könyvtári évkönyvek védelmére *Bereczky László* azt hozta fel, hogy műszaki, orvosi és alaptudományi területen is egyre inkább teret hódít az évkönyv. *Nota bene: különlenyomat, de miből? Az évkönyv nem kolligátum. Ha jól szerkesztett, akkor „Az évkönyv sajátos feladata, hogy egy adott időszakban a kiadó intézményben folyó munkáról, annak eredményeiről, az intézménnyel kapcsolatos tudnivalókról összefoglaló képet adjon.”* Majd felsorolta tartalmi követelményeket, kívánatos „rovataikat”, szerkezetüket, a közgyűjteményekben folyó munka részeredményeinek tanulmányi szinten való publikálására alkalmas voltukat – jóllehet azt nem tette hozzá, hogy az évkönyv a tudományos munka fóruma és eredménye. E kiadványtípus – ha nem is mindegyik megyében – a megyei könyvtárak attribútumává vált.

A könyvtárakban folyó munka mozgékonyabb hírnökei a *híradók* voltak. Híradók kiadását a körzeti könyvtárak kezdték, a megyei könyvtárak – kis szünet után – „csak” folytatták, s mint a hálózat működtetésének eszközét jelentették meg. Elsőként a békéscsabai 1950. augusztus 10-én. 1953. december 1-jén jelent meg az olvasók tájékoztatására *Szombathelyi Ifjú Könyvtáros* címmel négy lapnyi stencilezett füzet, 1955. július 1-jén *Borsodi Könyvtáros* címmel már a könyvtárosok számára adtak ki megyei híradót. Ezeket 1955 szeptemberében követte egy újabb lap *Népkönyvtáros* címmel Hódmezővásárhelyen, amely az 1958. december 19-étől *Csongrád Megyei Könyvtáros* nevet viselő híradónak elődje volt. 1955 október 15-én a *Tolnamegyei Könyvtáros* a felszabadulási versenyhíradók folytatásaként, 1956 márciusában a *Szolnok Megyei Könyvtáros* (kéthavonkénti megjelentetéssel) látott napvilágot. 1957 júniusában indították *Könyvtári Híradó* címmel a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár „közlönyét”s ugyanezen címmel december 3-án Komárom megye állami könyvtárainak tájékoztatóját. Tabányán, a hálózati-módszertani központban adták ki a negyedévente megjelenő *Könyvtári Híradót* (1962-ig élt, és az első könyvtári év-

könyv megjelenéséig a megyei könyvtárügy egyetlen publikációs fóruma volt). A módszertani munka fő feladatául 1958-ban a könyvtári állomány összetételének megváltoztatását tűzték ki: részben a szerzeményezés megváltoztatásával, részben az elavult anyag kivonásával (sok volt a rongálódott könyv, de az elavultak nagy részét is törölték).

1958 áprilisában jelent meg először a *Kisalföldi Könyvtáros* (Győr-Sopron megye közművelődési könyvtárainak tájékoztatója), 1960 áprilisában a *Borsodi Könyvtáros*. Közben 1959 májusában *Bódvavölgyi Könyvtáros* címmel Edelényben megjelent az első járási híradó is. (E híradók főleg a községi könyvtárak tanácsosítása után szaporodtak el, minthogy az önállósodó községi intézmények és fenntartóik tájékoztatása már inkább járási feladat lett.)

A szabadpolc (újbóli) megjelenése

A szabadpolc szemléletváltást, más könyvtárfelfogást testesít meg. Bevezetése a közművelődési könyvtárakban elmozdulás, távolodás a direkt módon nevelő célzatú feudális népkönyvtártól, lépés a polgári, liberális nyilvános könyvtár (public library) felé. Ez az ötvenes években bevezetett szabadpolc e kölcsönzési eljárásnak – valójában: felfogásnak – második megjelenése volt Magyarországon. Szabó Ervin az 1900-as évek elején már alkalmazta előbb a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, később a fővárosi könyvtárban.¹⁸⁸

A köztudatban úgy élt, hogy a szabadpolc 1956 után merült fel újra a hazai könyvtárügyben, de ez a vélekedés kiigazításra szorul. A szak-sajtóban 1951 végén már szakszerűen érvelő, az előnyeit és hátrányait mérlegelő, szovjet és NDK-beli tapasztalatokra hivatkozó írás jelent meg a szabadpolcokról. „*A szabadpolcos rendszer kétségkívül ösztönzőleg hat az olvasókedvre [...] és bár megvalósításánál számottevő nehézségekkel is kell számolni, úgy véljük, hogy helyes lenne népkönyvtárainkban és városi könyvtárainkban szélesebb körben megkísérelni e rendszer bevezetését.*”¹⁸⁹ Ekkor szó sem volt politikai

aggályokról, de folytatását csak 1953 első felében találhatjuk meg. Egy cikkből¹⁹⁰ kiderült, a Szegedi Egyetemi Könyvtár olvasótermi kézikönyvtárában 1951-től szabadpolcot vezettek be. *A Könyvtáros szerkesztősége* – bár „nem mindenben értett egyet a cikkel” – azt vitaindítóként közölte. Együtt kezelte a közművelődési könyvtárakban bevezetett új (kétkartonos helyett egykartonos) kölcsönzési eljárással. Azonban ez sem volt érdemi vita a szabadpolcról: „*idő előtt lezárták, s kellő megokolás nélkül a szabadpolcot elvetették, helyébe kompromisszumos megoldásként az üvegezett könyvkirakatot [üvegezett homlokzatú állványt, akkori nevén a »böködöt« – TGY] ajánlották.*”¹⁹¹

1956. november 1-jére a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztálya ankétot tűzött ki a könyvtári állomány használata szabaddá tételének megvitatására, mivel „*a szocialista demokratizmus elvének érvényesítése szükségessé teszi a közkönyvtárak állományában lévő könyvek, folyóiratok és hírlapok szabad használatát, amelyben [...] azt fennálló törvények, nemzetközi egyezmények nem korlátozzák.*”¹⁹² Ezt követően az 1957. június 12-én újból kiadott *A Könyvtáros* című szaklap első számában kezdeményezett vitát a szabadpolcról.¹⁹³ Ez már hatásos volt.

Jóllehet a korábbi megszólalásokban is felmerült a racionálisabb munkaszervezés és az NDK példája, meg a könyvtár nevelő funkciójának dilemmája, Rácz Aranka írása más távlatba helyezte a témát, s rámutatott, hogy a századelő konzervatív népkönyvtári felfogásának és az angolszász, meg a skandináv országoknak a nevelés lényegét átértelmező könyvtárfelfogásának ütközéséről van szó. Hangsúlyozta, hogy „*a szabadpolc rendszerben nemcsak a kölcsönzés módja változik meg, hanem új arcot ölt a könyvtár egész felépítése, munkaszervezete is.*”¹⁹⁴ Felhívta a figyelmet arra, hogy a szabadpolc bevezetése alapos előkészítést igényel, számos előfeltételt kell teljesíteni megvalósításához, s azzal zárta írását, hogy „*a szabadpolccal úgy számolhatunk, mint a jövőbeni kölcsönzési formájával.*”

A számos hozzászóló¹⁹⁵ között csak egy ellenvélemény volt, – furcsa módon a Fővárosi Szabó

Ervin Könyvtár hálózatából – ő, a századelő német (Walter Hofmann, stb.) nézeteire hivatkozva vetette el a rendszert. A többség egyetértett a bevezetésével, és újabb szempontokkal gazdagította a vitát. Olyannyira, hogy Rácz Aranka vitázárójának¹⁹⁶ szerkesztői megjegyzése szerint az Országos Könyvtárügyi Tanács Olvasószolgálati Bizottsága 1957. december 4-én megtárgyalta a vitát. A szakbizottság mint legfőbb vitafórum egyhangúlag úgy foglalt állást, hogy „*a szabadpolc, a szükséges feltételek biztosítása mellett, a modern olvasószolgálati követelményeket jobban kielégíti, mint a zárt olvasószolgálati rendszer.*” Egyetértett Rácz Aranka összefoglalójával, és javasolta az eljárás kísérleti kipróbálását. A vita eldőlt, a szabadpolc zöld utat kapott. Bevezetése számos kérdést érintett (a különböző könyvtártípusok, eltérő nagyságú könyvtárak problémái, állományvédelmi gondok, térigény, az állomány átvizsgálása, a kiheleyezés szempontjai, viszonya a belső raktárral, a személyzeti feltételek, meg hogy a nevelés ne szenvedjen csorbát, csak direkt formái helyett a könyvvel hasson, stb.). Kipróbálását és fokozatos bevezetését tartották indokoltnak, s elsősorban a közművelődési könyvtári vonásaival foglalkoztak, de más típusoknak is ajánlották alkalmazását.¹⁹⁷ Az alkalmazás szélesebb körű elterjedése mégis időt vett igénybe.

„*1958. január másodikán megnyílt a Lipták Pál által szabadpolcossá alakított Békéscsabai Megyei Könyvtár; rövidesen a Bicskei Járási Könyvtár [...] követte a példát, a megyei könyvtárak közül pedig másodikként a győrit tette szabadpolcossá Mezei György. A szabadpolcos könyvtár a maga otthonosságával, lakásszerűségével korábban elérhetetlen nagy tömegeket kezdett a könyvtárak olvasótáborába vonzani, kifelé, a külföld felé pedig olyasfajta nyitottságot jelzett, amely előbb-utóbb európai partnerré tehetné és tette is a magyar könyvtárügyet.*”¹⁹⁸ Sallai a szabadpolc bevezetését joggal minősítette történelmi tettnek. A szabadpolc „*az olvasókkal való kapcsolat tekintetében – megteremtve számukra a közvetlen hozzáférés lehetőségét – teljesen új helyzetet teremtett. Bár létrejött*

*viták között zajlott le, a szabadpolcos útmutató megjelentetése¹⁹⁹ átalakította könyvtári közgondolkodást.*²⁰⁰

Az ország 1945 után épített első könyvtárát, a szekszárdi megyei könyvtárt 1961. december 14-én avatták fel. Ez ugyan szabadpolcos volt, de térigénye és beosztása miatt nem felelt meg a korszerű kialakítás elveinek. 1960. június 20–21-én a közművelődési könyvtárak építési irányelveiről tárgyaltak az OSZK-KMK-ban. A következő új megyei könyvtári építkezések már a szabadpolc jegyében történtek, a sort a Kaposvári Megyei könyvtár nyitotta meg (1964. augusztus 20.), majd a Tatabányai Megyei Könyvtár folytatta (1964. szeptember 4.). Régi épületében Győr-Sopron megye könyvtára volt a második a szabadpolc bevezetésében 1958. július 21-én, a járási könyvtárak közül pedig a bicskei tért át elsőként a szabadpolcos kölcsönzésre július 11-én, tehát még a győri megyei könyvtárt is megelőzte.

A szabadpolc bevezetésének gondolata 1953-ban a közművelődési igények hirtelen és nagymértékű növekedésével függött össze. A gyakorlat vetette fel, de „*alkalmazása vagy elvetése lényegében és végső soron elvi kérdés*” volt.²⁰¹ Figyelemre méltó, hogy az 1960-as évek elején Sallai István már a tudás, a tanulás megváltozott körülményeiből vezette le szabadpolc melletti érveit, azt hangsúlyozván, hogy a kölcsönkönyvtárból információs központtá, kényelmes otthonná, vitafórummá és az elmélyült tanulás, önképzés helyévé kell válniuk a (közművelődési) könyvtáraknak. „*Ezeknek az igényeknek a szabadpolcos rendszer felel meg a legjobban.*”²⁰² Tehát rövidesen nálunk is az egész világon zajló tanulási-művelődési paradigmaváltásnak a közművelődési könyvtárakra is kiható változásoknak a jegyében történt meg a szabadpolcra való áttérés. Megvalósítása magával hozta a helybeni használat kiterjedését, a tájékoztató szolgáltatnak a megyei könyvtárakban való megjelenését, majd kiterjesztésüket a kisebb könyvtárakra is.²⁰³ Ez azonban már a következő korszak témája.

Beérkezett: 2012. június 6.

Irodalom, jegyzetek

108. 11-1-1/1954. (II. 27.) Np. M. sz. utasítás a járási könyvtárak megnyitásáról. = Hatályos könyvtárügyi jogszabályok gyűjteménye. Bp. OSZK, 1954. 42–44. p.
109. MIKÓ Zoltán: Készüljünk fel a falusi és az üzemi könyvtárak márciusi konferenciájára. = A Könyvtáros, 1954. 2. sz. 1–4. p.
110. A szakszervezetek elejétől különállásukat hangsúlyozták; már az 1947-es törvénytervezet kapcsán a SZOT elzárkózott a közös törvényi szabályozás elől, és azóta is minden alkalmat megragadott a különállás hangsúlyozására.
111. Az értekezletről készült gépiratos jegyzőkönyv és a korabeli dokumentumokból összeállított 188 lapnyi kötet az OSZK Könyvtártudományi Szakkönyvtárában a 4–2218 raktári jelzeten található, az Országos könyvtáros értekezlet, 1954. március 25–26. címet viseli, s tartalmazza a vidéki résztvevők listáját is. Az értekezletről lásd még Beszámoló a Könyvtárosok Országos Értekezletéről. = A Könyvtáros, 1954. 4. sz. 1–14. p. Az Országos Könyvtáros Értekezlet határozata. = A Könyvtáros, 1954. 4. sz. 15. lapján olvasható. Ez voltaképpen a versenyfelhívás, a Felszabadulási Versenymozgalom meghirdetése. Ennek „*alapvető célja a könyvtárak megszilárdítása, munkájuk megjavítása, a falvak és tanyák dolgozó parasztjainak még nagyobb arányú bevonása az olvasásba.*” Ezt kiegészítették azzal, hogy „*felhívja az értekezlet a kiadói szervek figyelmét: vegyék igénybe a kiadói tervek elkészítésénél a könyvtárosok segítségét, s lássák el fokozottabban a könyvtárakat a lakosság valódi igényeinek megfelelő könyvekkel, mert dolgozó népünk kulturális szükséglete egyre több jó könyvet követel.*”
112. Országos könyvtáros értekezlet, 1954. március 25–26. 18. lap.
113. I. m. 20., majd 21., 25. p.
114. Beszámoló a Könyvtárosok Országos Értekezletéről. = A Könyvtáros, 1954. 4. sz. 3. p.
115. I. m. 27., ill. vö. 30–32., s végül 35. p.
116. Bodri hozzászólása az i. m. 118–123. lapjain, az idézet a 121-ikről való.
117. HARASZTHY Gyula: Egy el nem mondott felszólalás. = A könyvtáros, 1954. 5. sz. 19. p.
118. A megyei könyvtárhálózat helyzete és problémái. Bp. 1954. május 17. házi soksz. 18 lap. A Könyvtártudományi Szakkönyvtárban lévő, még rendezetlen Sallai hagyatékban található. Publikált nyomát nem leltem, s nem szerepel Sallai

- István írásainak jegyzékében sem. Létét és tárgyalását megerősítette később BARABÁSI Rezső: Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai. = Magyar Könyvszemle, 1955. 3. sz. 224–226. p. „1954-ben A Tanács a következő ülésén A megyei könyvtárhálózat helyzete és problémái c. beszámolót vitatta meg.” Barabási írása 1955 őszén jelent meg. Jellemző, akkor már mindössze annyi hozzáfűzni valója volt: „felhívta a figyelmet arra [ti. a Tanács], hogy a kormányprogram helytelen értelmezéséből következik a politikai és ismeretterjesztő művek propagandájának lebecsülése.” (225. p.) Barabási szerint viszont a Tanács 1955. évi tevékenységének középpontjába állította a könyvtárügyi alaprendelet, de különösképpen a könyvtárak második öt éves tervének kidolgozását és összehangolását. „A könyvtáros” 1955-ben adott tudósítása az öt éves terv könyvtár típusok szerinti kidolgozását említi.
119. Országos Könyvtári Értekezlet, 1954. március 25–26. 183. p.
120. SALLAI István: Az olvasókörökről. = A könyvtáros, 1954. 1. sz. 23–25. p.
121. RÁCZ Aranka: A megyei könyvtárak katalógusa. = A könyvtáros, 1954. 5. sz. 2–4. p.
122. BERZA László: Eredményesen zárult könyvtáraink felszabadulási versenye. = A könyvtáros, 1955. 5. sz. 198–199. p. (Berza László ekkor a minisztérium Könyvtári Főosztálya Tömegkönyvtári Osztályának vezetője volt.)
123. Az OSZK-beli Kovács Máté hagyatékban találtam egy stencilezett anyagot, amely az 1955-ös évszámmal ellátott törvényerejű rendelet végrehajtására kiadandó minisztertanácsi határozat változata. A keltezetlen irat a kéziratárban 210/204/11. számon található. Ezért is fontos lenne a törvényerejű rendelet születésének körülményeit feltárni.
124. Az első 3 (1947–1949) és 5 éves (1950–1954) terv után átmeneti időszak következett, nyilván nem függetlenül Nagy Imre fellépésétől, majd leváltásától. 1958–1960 között újra 3 éves terv következett (1958–1960), s ezután következett a második öt éves terv időszaka 1961–1965 között. Ez témánk szempontjából már újabb szakasz kezdete.
125. A hagyaték egyelőre rendezetlen, így közelebbi lelőhely nem adható, csak annyi: OSZK Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtár. Az elaborátum 1955. október 24-i keltezésű és Darabos Pálné főelőadó írta alá. Ez a cím arra utal, hogy a vidéki közművelődési könyvtárak öt éves tervén dolgoztak, vagyis könyvtár csoportonként is készültek. Ugyanakkor az első lapra ismeretlen valaki, ceruzával ezt írta: „Ha nincs együttes tervezés, nincs együttes végrehajtás sem.”
126. Mit várnak a második öt éves tervtől? MIHÁLYI Imre: A közművelődési könyvtárak. = A könyvtáros, 1956. 6. sz. 406–407. p.
127. A vidéki könyvtárhálózat létszámnormája. = Könyvbarát, 1952. 8. sz. 30. p.
128. GERŐ Gyula: Tények, emlékek, gondolatok a megyei könyvtárak kezdeti időszakáról. = Kisalföldi Könyvtáros, 2002. 1–2. sz. 3. p.
129. VARGA Róbert: A Kaposvári Megyei Könyvtár története 1945–1960. Kaposvár, 2005, 28–33. p.
130. Varga i. m. 29. p.
131. Varga i. m. 30. p.
132. Uo. A bibliográfia készítésekor nagy valószínűséggel ajánló bibliográfiára gondoltak.
133. A járási könyvtárak közül a soproni a volt városi és körzeti-ből 1952 októberében, a téti és a mosonmagyaróvári 1952 decemberében, a csornai 1953 júniusában megalakult. 1953 közepére már minden járási könyvtár létrejött.
134. VARGA Béla: A Veszprémi Megyei Könyvtár története. In: A Veszprémi Megyei Könyvtár évkönyve 1961. Veszprém, 1962. 29–30. p.
135. TAKÁCS Anna: A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve 1952–2002. Tatabánya, 2002. 212. p.
136. KŐSZEGFALVI Ferenc: Könyvtári évszázad. Hódmezővásárhely 1880–1972. Hódmezővásárhely, 2003. 44. p. Más források szerint Makóról már az előző évben Szegedre költözött a körzeti könyvtár.
137. BODROGI János: Megyei könyvtár felelős vezető nélkül. = A könyvtáros, 1953. június, 30. p.
138. DÁNYI Dezső – EKÉS Mihályné – SALLAI István: A magyar könyvtárak statisztikai adatai. (Az 1957. dec. 31-i adatfelvétel alapján.) Bp., Országos Könyvtárügyi Tanács, 1961. 10. p.
139. Az adatok az alábbi tanulmányhoz csatolt táblázatokból valók: KRAJEVSZKY Gizella: A megyei könyvtár gyűjteményének kialakulása és feltárása 1952–1969. In: A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve '69–70. Szombathely, 1970. 134–153. p.
140. A megyei könyvtári hálózat helyzete és problémái. Bp. 1954. május 17. i. m.
141. SALLAI István: A könyvvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban. = Magyar Könyvszemle, 1958. 3. sz. 224–245. p.
142. Uo. 226. és 229. p.
143. Uo. 234–235. p.

144. Uo. 238–239. p.
145. Uo. 242, 243. p.
146. Mivel később az ő ötlete volt a színműtár leválasztása is, hamar kialakult a korabeli mondóka: diatár, színműtár, Kuntár. A témáról legtöbbet írásaiból lehet megismerni. Lásd KUNTÁR Lajos: Hogyan kezelik a diafilmeket a Szombathelyi Megyei Könyvtárban? = A könyvtáros, 1956. 7. sz. 506. p. Uő: Diafilmtárak a könyvtárakban. = A könyvtáros, 1958. 3. sz. 177–179. p. Kis füzetet is szerkesztett: A Berzsényi Dániel Könyvtár filmtára. Szombathely, 1958. 48 p. (Ism.: VARSÁNYI Endréné: Kuntár Lajos: A Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár diafilmtára. = A könyvtáros, 1958. 11. sz. 838. p.)
147. A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp., OKT, 1958. 52–55. p.
148. KRAJEVSZKY Gizella: A megyei könyvtár gyűjteményeinek kialakulása és feltárása. In: A Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve '69–70. Szombathely, 1970. 142. p. Pontosabban 1957 decemberében kezdtek hozzá az alapozáshoz, 1958. január 4-én tartott népművelési felügyelői értekezleten határozták el az elfekvő példányoknak az összegyűjtését. Erről számolt be KUNTÁR Lajos: Diafilm- és színműtárunkról = Vasi Könyvtáros, 1958. 1. sz. 7–9. p. A beszámoló elkészítéséig 4 járásból 958 kötet gyűlt össze, s a kölcsönzést 1958. február 22-én kezdték. 1959. utolsó negyedében 108 csoport 347 kötetet kölcsönzött, 1960. januárban 59 csoport 205 művet.
149. A könyvtáros, 1960. 1. sz. hátsó, külső borítón.
150. Műsortanácsadó a színjátszó együttesek részére. Szombathely, 1960. 150 p.
151. SIMON Mária Anna: A közművelődési zenei könyvtárakról. = A könyvtáros, 1958. 5. sz. 346. p. A témát külföldi példákra hivatkozva Pethes Iván hozta szóba még A könyvtáros 1957. 3. és az 1958. 4. számában. Simon írása erre reagált.
152. „Némely intézményben az ott dolgozó, nemegyszer oda-szoruló, kiválóan felkészült, alkotó értelmiségiek jóvoltából jelentékeny tudományos munka folyt. Szegeden, Szombathelyen, Győrben, Debrecenben – hogy csak néhány példát ragadjunk ki...” (BÉNYEI Miklós: Közkönyvtárak az idő sodrában. Különös tekintettel a városi könyvtárakra. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1999. január, 24. p.)
153. BÉNYEI Miklós: A magyarországi helyismereti tevékenység vázlatos története. = Könyvtári Figyelő, 2000. 4. sz. 612–630. p.
154. SEBESTYÉN Géza: A helyismereti gyűjtemény. = A Könyv, 1955. 9. sz. 405–407. p., RÁCZ Aranka: A megyei könyvtárak tájismereti anyaga. = Magyar Könyvszemle, 1955. 3. sz. 178–191. p. Uő: A tájismereti anyag gyűjtése és feldolgozása. Bp. 1955. 11 p. (Módszertani útmutató, 15. sz.) RÁCZ Aranka az útmutatóban tárgyalta a tájismereti anyag gyűjtésével kapcsolatos szervezeti kérdéseket, a gyűjtés földrajzi határait, egyáltalán mit gyűjtsenek, a tájismereti bibliográfia mint a gyűjtés és tájékoztatás segédeszköze, a tájismereti gyűjtőmunka megszervezésének, az anyag raktározásának kérdéseit, és a katalógusokat.
155. FÜLÖP István: Vidéki könyvtáraink tudományos munkája. = A Könyv, 1955. 5. sz. 211–212. p., majd később PÁLDY Róbert: A tudományos munka kialakítása a Veszprém Megyei Könyvtárban. = Magyar Könyvszemle, 1958. 3. sz. 289–291. p.
156. DURZSA Sándor: Ankét a tájbibliográfiák készítéséről. = Magyar Könyvszemle, 1956. 1. sz. 87–88. p., MÓDIS László: A magyarországi tájbibliográfiák ügye. A tájbibliográfiák ankét tanulságai. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1955. Debrecen, 1956. 91–122. p.
157. KATSÁNYI Sándor – TÓTH Gyula: A fővárosi könyvtárának története 1945–1998. Bp. 2008. 109. p. A Budapest Gyűjteményről részletek olvashatók az egyes korszakokról szóló fejezetekben.
158. Nem tartozik mostani témánkhoz az egyetemi könyvtárak szerepvállalása. Különösen a debreceniek tiszántúli szerepvállalása volt jelentős. Erről írt MÓDIS László: A Tiszántúli bibliográfia, s általában a tájbibliográfiák kérdései. Vitaanyag-nak szánt tervezet. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1954. 1. rész. Debrecen, 1955. 53–107. p. Az 1955. november 26-ára összehívott ankét vitaanyagát is Módos készítette, s ezt adta közre másik írásában, már az ankét tapasztalataival együtt, sőt RÁCZ Aranka tanulmányára is hivatkozva: A magyarországi tájbibliográfiák ügye. = A DKLTE Könyvtárának évkönyve, 1955. Debrecen, 1956. 91–123. p. A vitaanyag 2. pontja szerint „A különféle jellegű tájbibliográfiák munkálatainak végzése a tájegység területén lévő tudományos könyvtárakra, valamint a megyei, járási, városi és községi könyvtárakra hárul. [...] az egyes megyéket, járásokat, községeket érintő és érdeklő tudományos tájbibliográfiák, valamint az oktatási-nevelési jellegű tájbibliográfiák készítése a megyei, járási, illetve községi könyvtárak kötelessége. [Azt belátta, hogy] A tudományos tájbibliográfiáknál így bizonyos párhuzamosság mutatkozik. [Ám nagyvonalúan elintézte azzal, hogy] Ez azonban egyrészt nem fölösleges, mert alapján véve mindegyikre szükség van, másrészt pedig a feldolgozás ökonomikus megszervezésénél aránylag könnyen elkészíthető mindegyik változat. (94. p.) A realitás az volt, hogy a megyei könyvtárak kapcsolódjanak be, de a (nagyobb) városiak is csak később.

159. PÁLDY Róbert: A tudományos munka kialakítása a Veszprémi Megyei Könyvtárban. = Magyar Könyvszemle, 1958. 3. sz. 289–292. p.
160. VARGA Béla: A Veszprémi Megyei Könyvtár története. = A Veszprémi Megyei Könyvtár évkönyve 1961. Veszprém, 1962. A megyei könyvtárak történetét legelsőként tárgyaló tanulmányból kitűnik (24. p.), hogy 1950-ben, a szétválasztáskor a múzeumé maradt a 30 ezres gyűjtemény nagyobb része, így az összes aprónyomtatvány, a nagyon gazdag helyismereti gyűjtemény nagyobb része. Ezért is indult e munka akadozva, múltjához képest későn.
161. Ezzel kapcsolatosan lehet bizonyításul hívni a Népművelési Minisztérium 1951. március 24-én kelt, 1813/Ált/4-19. sz. levelét, Kardos Ferenc írását (Népkönyvtári hálózatunkról. = Könyvbarát, 1951. 1. sz. (június) 39–40. p.), erről szolt a Nép gazdasági Tanács 98/4/1951. N.T. sz., 1951. július 21-én kelt határozata (tehát a minisztériumi elhatározás még magasabb szintre emelése). Valamennyi idéztem korábban Tíz év múltán i.m. írásom 2. részében (Könyvtári Figyelő, 2010. 1. sz. 89. p.). Lásd még Kégli Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron i.m. 1993.
162. A mindennapi szóhasználatban módszertani munkaként emlegették a hálózat szervezésével kapcsolatos összes tevékenységet, és gyakran szinonimaként a hálózati-módszertani tevékenység kifejezést használták. Bár az operatív és elméleti feladatvégzést nehéz elválasztani, szervezetileg is összekapcsolódtak, itt célszerű mégis megkülönböztetni. Módszertani munkának azt a felmérő – elemző – általánosító – értékelő – elterjesztő tudományos tevékenységet tekintjük, melyben a gyakorlat–elmélet–gyakorlat kapcsolatrendszerre és dialektikájára jut érvényre.
163. SEBESTYÉN Géza: A hazai könyvtárak 2. = Könyvtáros, 1956. 7. sz. 491. p.
164. DÖMÖTÖR László: A szombathelyi Megyei Könyvtár. = Könyvbarát, 1952. 10. sz. 8. p.
165. SZÖLLŐSY Tibor: A megyei könyvtárak cikk-katalógusairól. = Magyar Könyvszemle, 1956. 4. sz. 332–335. p. Az idézet a 332. lapon olvasható.
166. FÜLÖP István: Vidéki könyvtáraink tudományos munkája. = A könyv, 1955. 5. sz. 211. p.
167. Gerő: Tények, emlékek, gondolatok i.m. 7. p.
168. KELLNER Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár, 1957. 90, 4 p. (Somogyi bibliográfiák 1.)
169. NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1820–1956. Veszprém, 1957. 170 p.
170. A Komárom megyei Hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Összeáll. Bárdos László István és Horváth Géza.
171. A somogyiakéről a Magyar Könyvszemle 1958. 1. sz. 95–96. lapon, illetve a veszprémiekéről az 1958. 3. sz. 301–302. lapon közölte.
172. Bényei: A magyarországi helyismereti tevékenység vázlatos története i.m. 619. p.
173. NYITRAI József – SINAY Jenő: Győr-Sopron megye tanácsi közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlődése 1945–1965. = A Kisfaludy Károly Könyvtár évkönyve 1965. Győr, 1965. 16. p. A szerzők emiatt is 1962-re datálják a Kisfaludy Károly Könyvtár helyismereti munkájának kibontakozását, külön helyismereti gyűjtemény létrehozását, s hogy megkezdődtek a megyei sajtóbibliográfia előkészületei – ami bizony Győrött sokáig tartott.
174. RÁCZ Aranka: Dolgoztassuk fel a magyar közművelődési könyvtárügy történetét. = A könyvtáros, 1957. 6. sz. (november) 401. p.
175. Gerő: Tények, emlékek, gondolatok i.m. 7. p.
176. A hibát csak az 1976-os 15. sz. tvr. tette helyre: típtusól függetlenül felkínálta a tudományos minősítést.
177. Kronológia 1. köt. 192. p.
178. SEBESTYÉN Géza: A módszertani munka. = A könyvtáros, 1953. 3. sz. 17–20. p.
179. Horváth i.m. 33–35. p.
180. A Kaposvári Megyei Könyvtár évkönyve 1957. Szerk. Kellner Béla és Kávássy Sándor. Kaposvár, 1958?
181. 1962. augusztus 7-én jelent meg A Veszprém Megyei Könyvtár évkönyve 1961. Szerk. Jelencsik Sándor, majd 1962. augusztus 19-én A Komárom Megyei Könyvtár évkönyve 1952–1961. Szerk. Horváth Géza. Időközben 1960. november 16-án a somogyiak már a másodikat is közreadták (A Kaposvári Megyei Könyvtár évkönyve 1958–1959. Szerk. Kellner Béla.) majd 1963. március 18-án A Somogy Megyei Könyvtár évkönyve 1960–61. címen folytatták.
182. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1953. Az 1954. évről 1955. június 8-án. Majd évente sorban egymás után a többi következett. 1959-től Könyv és Könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények címmel folytatódott a sorozat.
183. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve 1956–57. új folyam-jelzéssel és besorolva a korábbi sorozatba is.
184. A Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár évkönyve 1963. Szerk. Nagy János, ill. A Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve 1962. Szerk. Takács Miklós és Tóth Gyula. Időközben

- 1963 novemberében a tatabányaiak is közreadták második, 1963. évre vonatkozó évkönyvüket.
185. KISS Jenő: Három közművelődési könyvtári évkönyv. = A könyvtáros, 1963. 5. sz. 271–272. p.
186. Nem mindegyik évkönyv ütötte meg az elvárt színvonalat, s tematikájukban sem volt eleinte egyetértés. Ezt mutatja a szolnoki évkönyv recenziója. *„Kár, hogy az évkönyv nem kívánta bizonyítani, mint azt más megyék évkönyvei megtették, hogy a megyékben a hivatalos munka elvégzésén felül (! TGY) elmélyültebb tanulmányozás, önálló kutatás is folyik. Itt mindenképp helytörténeti jellegű témákra gondolunk, de olyan olvasószolgálati elemzésre is, amely sajátos, helyi tapasztalatokon, a könyvtári élet megfigyelésén, kísérleteken alapszik.”* [szlai] Zoltán: A Verseghegy Ferenc Megyei Könyvtár Évkönyve. = Könyvtáros, 1964. 10. sz. 631. p.
187. PÉTER László: A Vas megyei könyvtár első évkönyve. = Könyvtáros, 1964. 7. sz. 408–409. p. Erre reflektált BEREZSKY László: Az évkönyvek jogosultsága. = Uo. 409. p.
188. Erre 1961-ben emlékeztem: TÓTH Gyula: Régiek lapozgatása és az olvasószolgálat. = Vasi Könyvtáros, 1961. 2. sz. 3. p. Lásd még KATSÁNYI Sándor: A fővárosi könyvtárának története 1945-ig. Bp., 2004. 194. p.
189. HARASZTI György: Néhány szó a szabadpolcos könyvtárról. = Könyvbarát, 1951. 7. sz. (december), 45. p.
190. SZEKERES Pál – BÓDAY [Bóday] Pál: A kölcsönző szabadpolcra. = A Könyvtáros, 1953. 4. sz. 24–26. p.
191. BAUER József: „A Könyvtáros”, a közművelődési könyvtárak folyóirata. = Magyar Könyvszemle, 1956. 2. sz. 179. p.
192. Kronológia 1. köt. Az idézet Kondor Istvánné osztályvezetőtől való.
193. RÁCZ Aranka: Újabb a szabadpolcra. A szabadpolc az NDK könyvtáraiban és lehetőségei nálunk. = A könyvtáros, 1957. 1. sz. (június), 17–20. p. Rác Aranka akkor az OSZK módszertani osztályának helyettes vezetője, írása nyilván nem egyéni kezdeményezés volt. Hogy a korábbi vita felélesztésének szánták, jelzi, hogy lapalji jegyzetében a szerkesztőség arra hivatkozott: *„Lapunk az 1953. év folyamán már foglalkozott a »szabad polc« kérdéssel, azonban a vitát nem követték kísérletek ilyen felépítésű könyvtárak létesítésére. A nemzetközi könyvtáros közvéleményt ismét erősen foglalkoztatja a szabad polc, a kérdést tehát vitára bocsátjuk.”*
194. RÁCZ Aranka: Újra a szabadpolcra 19. p.
195. A Békéscsabai Megyei Könyvtár kölcsönzési csoportja: Könyvvédelem és szabadpolc. = A könyvtáros, 1957. 3. sz. (aug.) 180–181. p., TOMBOR Tibor: Néhány részletkérdésről. = Uo. 181–183. p., BÓDAY Pál: Elvi tisztázást. = Uo. 183–184. p., BECSKY Andorné: A jövő kölcsönzési formája? = Uo. 4. sz. (szept.) 265–266. p., CSÚRY István: A szabadpolc a különböző feladatkörű és nagyságú könyvtárakban. = Uo. 5. sz. (okt.) 332–334. p., BEREZSKY László: Könyvtártípusok és a szabadpolc. = Uo. 6. sz. (nov.) 409–410. p.
196. RÁCZ Aranka: Zárszó helyett. = A Könyvtáros, 1958. 1. sz. 15–19. p.
197. Az angol megfelelő magyarítása vitájában: nyílt, nyitott vagy szabad polc, az utóbbi nyert teret, egybeírva.
198. Gerő: Tények, emlékek, gondolatok i.m. 7. p. Vö. még a Kronológia adataival. Ezeknek a törekvéseknek ellenpróbája volt, hogy miközben névadója volt a szabadpolc első megvalósítója, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, az 1959. március 11-én Dobos Piroska vezetésével tartott vita után az alkalmazás ellen döntött.
199. SALLAI István - VARGHA Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp. 1963. 139 p. (Ez 1963. október 10-én jelent meg.) Ugyancsak szemléletformáló volt a szabadpolc elterjesztéséhez SALLAI István: A korszerű közművelődési könyvtár c. írása (A Könyvtáros, 1961. 12. sz. 107–112. p.).
200. SALLAI István: Visszapillantás. = Könyvtári Figyelő, 1974. 6. sz. 515–525. p.
201. Bóday Pál említett hozzászólásából, 183–184. p.
202. SALLAI István – VARGHA Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp. 1963. 12. p. Sallai István bevezetőjében rövid összefoglalást adott a szabadpolc kialakulásáról külföldön és itthon, kiemelve: *„legjellemzőbb tulajdonsága, hogy ledönti azt a választófalat, ami régebben a könyvek és az olvasók között megvolt.”* (14. p.)
203. A tájékoztatás szerény megjelenését szorgalmaztam a falusi könyvtárakban is: TÓTH Gyula: Falusi könyvtárak és a tájékoztatás. = Könyvtáros, 1965. 3. sz. 141–143. p.